

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
факультет соціології
кафедра соціальних структур та соціальних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ У ВИЩІЙ ОСВІТІ»

Галузь знань: 054 «Соціологія»
Освітня програма: «Соціологія»
Освітній ступінь: бакалавр
Кваліфікація: бакалавр соціології

Виконавець:

Саноцька Марія Мирославівна
студентка 4 курсу

Науковий керівник:

Цимбалюк Наталія Миколаївна,
доктор соціологічних наук, професор

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри *соціальних структур та соціальних відносин*

Протокол № _____ від «__» _____ 20__ р.

В.о. зав. кафедри _____
підпис

Київ 2020

Реєстрація

номер	дата	підпис лаборанта кафедри
-------	------	--------------------------

Рекомендовано**до захисту**

підпис наукового керівника	ініціали , прізвище наукового керівника
-------------------------------	---

Результат**захисту**

оцінка	дата	захисту
--------	------	---------

Голова ЕК

підпис	ініціали , прізвище
--------	---------------------------

Члени ЕК

підпис	ініціали , прізвище
--------	---------------------------

підпис	ініціали , прізвище
--------	---------------------------

підпис	ініціали , прізвище
--------	---------------------------

підпис	ініціали , прізвище
--------	---------------------------

Секретар ЕК

підпис	ініціали , прізвище
--------	---------------------------

Ключові поняття

Гендерна нерівність – нерівність між жінками та чоловіками у правах чи соціальних можливостях, що проявляється у різному сприйнятті, ставленні до людей, повністю чи частково спричиненого статтю чи гендером цих людей.

Освітня нерівність - нерівність у можливостях та процесах здобуття вищої освіти

Гендерна нерівність у вищій освіті - нерівність між жінками та чоловіками у правах, соціальних можливостях та процесах здобуття вищої освіти, яка проявляється у науковому, кадровому забезпеченні вищої освіти та нерівності студентів, частково спричиненою статтю чи гендером.

Гендерна освіта - інституціоналізована просвітницька діяльність, спрямована на популяризацію гендерних знань і гендерної культури та спростування існуючих статево-гендерних стереотипів, з метою формування егалітарних цінностей хлопців і дівчат, забезпечення їх самореалізації як особистостей у різних сферах суспільного життя.

Гендерні дослідження вищої освіти - напрям гендерної соціології, що вивчає соціальні можливості та закономірності розвитку і взаємодії гендерних спільнот в сфері вищої освіти, їх еволюцію з врахуванням культурних традицій, символів та стереотипів конкретних історичних умов життя та використовує гендерно чутливі методики в межах різних дослідницьких парадигм.

ЗМІСТ

<u>ВСТУП</u>	6
<u>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В СОЦІОЛОГІЇ</u>	Ошибка! Закладка не определена.
<u>1.1. Гендерні дослідження суспільства в сучасних науках</u>	Ошибка! Закладка не определена.
<u>1.2. Особливості формування гендерної термінології</u>	Ошибка! Закладка не определена.
<u>1.3. Гендерний підхід в соціологічних дослідженнях</u>	20
<u>Висновок до розділу 1</u>	25
<u>РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ</u>	26
<u>2.1. Зарубіжний досвід гендерної організації в системі освіти</u>	26
<u>2.2. Гендерна рівність як чинник забезпечення сталого суспільного розвитку України</u>	36
<u>2.3. Розвиток гендерної освіти в Україні</u>	41
<u>Висновки до розділу 2</u>	43
<u>РОЗДІЛ 3. ПРОЯВИ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ</u>	45
<u>3.1. Гендерна нерівність у науковому забезпеченні вищої освіти</u>	46
<u>3.2. Гендерна нерівність у кадровому забезпеченні вищої освіти</u>	54
<u>3.3. Гендерна нерівність студентів</u>	56
<u>Висновки до розділу 3.</u>	64
<u>ВИСНОВКИ</u>	65
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</u>	Ошибка! Закладка не определена.
<u>Додаток А</u>	71
<u>Додаток Б</u>	73
<u>Додаток В</u>	73
<u>Додаток Г</u>	74

ВСТУП

Забезпечення гендерної рівності є питанням соціальної справедливості щодо розподілу благ і доступу до ресурсів, необхідною компонентою економічного та соціального вимірів сталого суспільного розвитку. На сучасному етапі тривимірна модель розвитку цивілізації на засадах сталості (замість двовимірної, що базувалася на еколого-економічних вимірюваннях) перетворила соціальну складову, у т.ч. гендерну рівність як один із її обов'язкових індикаторів, на провідний чинник. Цим обумовлений невідомий інтерес до проблеми залежності сталого суспільного розвитку в Україні від ступеня досягнення гендерного паритету.

З другої половини 1990-х рр. предметом досліджень українських вчених були проблеми формування та реалізації гендерної політики (Л. Гонюкова, Н. Грицяк, Г. Даудова, І. Лазар, К. Левченко, Т. Мельник, Н. Оніщенко, М. Пірен, М. Попов), досягнення гендерної справедливості та рівності (Г. Бондар, О. Вілкова, І. Ілько, Л. Магдюк, Т. Марценюк, Т. Надвинична, А. Фурман). З початку XXI ст. серед соціальних складових сталого розвитку (Д. Аброськін, М. Згуровський, Л. Масловська, Т. Маторина; Д. Прилуцький, Д. Шевчук) все більше уваги приділяється аналізу гендерного виміру суспільного розвитку (Г. Герасименко, О. Грішнова, К. Карпенко, Н. Лавриненко, С. Оксамитна). Разом із тим, дослідження взаємозв'язку гендерної рівності зі сталим суспільним розвитком в Україні не мають системного характеру.

Мета дипломної роботи: визначити тенденції, що свідчать про наявність гендерної нерівності у сфері вищої освіти в Україні.

Реалізація поставленої мети здійснювалась шляхом вирішення наступних **задач**:

- узагальнити тематику гендерних досліджень в сучасній науці;
- уточнити основні поняття дослідження: гендер, гендерна нерівність, гендерна нерівність у вищій освіті;
- розглянути досвід використання гендерного підходу в соціологічній

науці;

- дослідити зарубіжний досвід гендерної організації в системі освіти;
- визначити основні характеристики гендерної нерівності у вищій освіті

України;

- визначити особливості гендерної нерівності у сфері вищої освіти в Україні.

Об'єктом дослідження є гендерна нерівність у вищій освіті.

Предметом дослідження є основні характеристики гендерної нерівності у вищій освіті.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети у залежності від складності наукових завдань застосовувався комплекс загальнонаукових методів, а саме: систематизація наукової літератури за темою дослідження, класифікація; методи економічного аналізу – статистичне групування, графічний метод, порівняння.

Інформаційною базою дослідження є монографії, статті зарубіжних і вітчизняних авторів, статистичні матеріали, емпіричні дослідження з гендерних проблем вищої освіти.

Структурно дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Ключові поняття «освітня нерівність», «освітня нерівність», «гендерна нерівність у вищій освіті», «гендерна освіта», «гендерні дослідження вищої освіти».

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Гендерні дослідження суспільства в сучасних науках

У багатьох країнах світу останні десятиріччя ХХ століття ознаменувалися істотними зрушеннями в розумінні рівності потенційних

можливостей чоловіків і жінок та правового забезпечення цієї рівності в постіндустріальному суспільстві. Особливо це стосується доступу до економічних, політичних та освітніх ресурсів. Формування особистості жінки й чоловіка, статева збалансованість у суспільстві проголошені однією зі стратегій розвитку європейських держав у ХХІ столітті.

Дотримання приписів неупередженого ставлення до особи незалежно від статі нині сприймається як невід'ємна складова демократичних перетворень і сталого розвитку будь-якого суспільства. Проблему рівності в будь-якій сфері не можна розглядати поза межами права, оскільки саме право розуміють як рівною мірою свободу всіх і кожного – і чоловіка, і жінки. Україна, яка обрала стратегію європейського вибору, перебуває на етапі становлення та розвитку гендерних досліджень у праві, активного прийняття законодавчих актів, які регулюють різні види суспільних відносин щодо запровадження стандартів рівності прав і свобод жінки й чоловіка, проведення експертиз нормативно-правових актів щодо прихованої гендерної дискримінації.

У сучасній *юридичній науці* право сприймається насамперед як права людини. Ці права не можуть бути реалізовані без відповідного закріплення в нормах позитивного права. Еволюційно права людини розвивалися в напрямі від надання привілеїв окремим соціальним групам і станам до гарантування державою прав людини та громадянина і, нарешті, визнання прав і свобод кожного індивіда на всій земній кулі.

Отже, ідея прав людини сформувалась як певний правовий ідеал, на досягнення якого орієнтований розвиток національного законодавства, а способами забезпечення його є загальні принципи права. Серед останніх один з основних – принцип рівності.

Принцип рівності людей багатоаспектний. Основний підхід до його визначення полягає в тому, що зазначаються ознаки, які неспроможні впливати на сутність цього принципу. Одним із проявів принципу рівності є

рівність чоловіків і жінок, що дістав назву «принцип гендерної рівності». Гендерна рівність – складова загального принципу рівності як принципу демократичної побудови суспільства. Право розуміють сьогодні як рівну міру свободи всіх і кожного – чоловіків і жінок [30, с. 104].

Правовий принцип рівності означає відсутність будь-якої нерівності чи обмежень прав особи та громадянських свобод. Його реалізація передбачає існування справедливого суспільного устрою, в якому політико-правові реалії забезпечують максимальне дотримання прав особи. У правовій площині гендерна рівність функціонує як складова загального принципу рівності. Заснована на природно-правовій концепції, вона водночас є відмінною від інших структурних елементів принципу юридичної рівності, зокрема, рівності незалежно від віку, національності, раси, тому що в юридичному вимірі має два аспекти: рівні права та рівні можливості.

Особливістю принципу гендерної рівності є його комплексний характер [17]. Цивілізаційна цінність гендерної рівності має ширше, ніж суто юридичне, значення, включаючи рівність перед законом, рівність можливостей і «рівність результатів». Категорія рівних результатів є «наймолодшою» серед складових гендерної рівності і ще остаточно не сформульована в сучасному праворозумінні. Власне, її доктринальне визначення вперше наведено в монографічних працях і наукових публікаціях, написаних у Центрі правових досліджень гендерної політики Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Найскладніше визначитися в розумінні рівності статей як рівності результатів, оскільки різні народи можуть обирати неоднакові шляхи в досягненні гендерної рівності. Крім того, рівність дає змогу жінкам і чоловікам обирати різні чи подібні ролі й відмінні чи аналогічні результати відповідно до їхніх уподобань і цілей.

Гендерно-рольова поведінка людини має свою *історію*. Гендерні ролі не виникають одразу з народженням дитини, вони розвиваються залежно від багатьох умов і чинників протягом людського життя. Цей розвиток має свої

закономірності та суперечності. Від нього залежить характер життєвого сценарію людини, стиль життя та стратегії поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях.

Статеві та гендерні ролі мають надзвичайно велике значення для нормальної соціалізації особистості серед безлічі засвоєних людиною ролей. Ці ролі тісно пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі та з нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі. Статеві та гендерні ролі тісно пов'язані із статевою й гендерною ідентичністю особистості.

Суспільні моделі чоловічих і жіночих ролей існують не просто як система поглядів на норми гендерно-рольової поведінки. Вони діють як соціальні експектації, очікування, відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки людини. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, то суспільство здійснює тиск на свідомість людини, використовує певні санкції. Інколи ці санкції є досить жорсткими (в архаїчних суспільствах за порушення статево-гендерної ідентичності й інші відхилення від суспільних стандартів карали вигнанням або навіть суворіше), проте в сучасному суспільстві такі санкції мають переважно психологічний характер: осуд, негативні оцінки тощо. Як результат, людина відчуває провину, сором, внутрішні чи зовнішні рольові конфлікти. Щоб уникнути неприємних переживань, людина прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш-менш адекватні суспільним вимогам форми гендерно-рольової поведінки. Отже, суспільні стереотипи стосовно жіночих і чоловічих гендерних ролей здатні впливати на гендерний розвиток людини, накладаючи багато обмежень на їх самореалізацію [2].

Психологія(статеві особливості). У процесі гендерного розвитку перед хлопчиком постають численні проблеми, пов'язані насамперед із визнанням в оточенні однолітків, лідерством, суперництвом тощо. Якщо для дівчинки проблема лідерства полягає в тому, що вона, з погляду суспільних стереотипів,

не повинна до нього прагнути, то для хлопчика – навпаки. Суспільна думка змушує хлопчика вважати лідерство невіддільною цінністю свого буття. Чоловік, що не реалізувався як лідер, вважається менш компетентним, ніж чоловік із високим соціальним статусом, а інколи – навіть невдахою. Ця думка нерідко тисне на свідомість, змушує відмовлятися від покликання на користь сходження шаблями влади. Для хлопчика прагнення відповідати взірцям маскулінності (крім влади, це необхідність бути сильним, хоробрим, компетентним, емоційно стриманим тощо) є не так внутрішньою потребою, як суспільною нормою. І невідповідність їй спричиняє критичне ставлення до нього, ніж до дівчинки – невідповідність стандартам фемінності.

Типовими для чоловіка способами реагування на депресію є нехтування проблеми й алкоголь. Це є, наприклад, однією з причин того, що на сеанси психотерапевтів і в терапевтичні групи приходять у 5 разів менше чоловіків, ніж жінок (приблизно такі само цифри наведено майже в усіх зарубіжних дослідженнях). Водночас реальна потреба в психологічній допомозі в чоловіків не менша, ніж у жінок, про що свідчать, наприклад, високий відсоток самогубств серед чоловіків, коротша, ніж у жінок, тривалість життя, значний відсоток серед пацієнтів психіатричного стаціонару саме чоловіків.

Для жінки, згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами, які попри суспільний прогрес ще трапляються, важливою є орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо. Для чоловіка, згідно з тими ж стереотипами, нормативно бажаною є більша активність за межами сім'ї: професійна діяльність, суспільна активність. Адже недаремно кажуть, що «для жінки сім'я – це друга робота, а для чоловіка робота – це друга сім'я». Згідно з таким розмежуванням важливою умовою самореалізації для жінки вважається успішний і вчасний шлюб. Жінка, яка не створила сім'ї, суспільною думкою оцінюється як невдаха, її називають «старою дівою». Чоловіка, який ніколи не одружувався, ніхто не називає невдахою, і для нього немає відповідного прізвиська. (Проте

в деяких давніх правових системах на неодружених певного віку чоловіків накладаються відповідні грошові стягнення.) Однак успішність самореалізації чоловіка пов'язується з його кар'єрою, часто зі статусом у суспільстві. Якщо з віком чоловік не має професійних досягнень, це також може вважатися рівнозначним його життєвому неуспіхові [21, с. 141–145].

Теоретичне переосмислення принципу рівності незалежно від статі та формулювання проблеми гендерної рівності, по суті, зумовлює початок нового етапу в розвитку прав особи. На базі вже існуючих політичних, економічних та соціальних прав виникає нове покоління прав, яке має гендерний вимір: права особи-жінки та права особи-чоловіка. Жінка й чоловік є рівними, але відмінними, і вони рівноправні у своїй відмінності. Їхні відмінності – це особливості тієї чи іншої статі, і їх потрібно враховувати шляхом надання жінкам і чоловікам особливих груп прав і відповідних механізмів для реалізації цих прав. Водночас особливості жінки та чоловіка не мають бути протиставлені й використані для побудови соціальної ієрархії.

Нині на міжнародному й національному рівнях захист прав жінки здійснюють за допомогою спеціальних нормативно-правових актів. Через свої особливості вони відмінні від загальних норм та механізмів захисту прав особи. Отже, можна дійти двох основних висновків. По-перше, права жінки не враховані повною мірою в загальній концепції прав особи, яка орієнтована на чоловічий стандарт. По-друге, проблематика спеціальних прав чоловіка, які враховували б його особливі потреби, взагалі не розроблена. Жінка розглядається як слабша соціальна стать і, щоб «дотягти» її становище до загальнолюдського стандарту, необхідні спеціальні протекціоністські механізми. Без них повноцінне використання жінкою загальних прав є ускладненим. Водночас гендерний підхід передбачає розробку єдиного стандарту для жінки та чоловіка, формування системи прав і свобод і механізмів їх реалізації у такий спосіб, щоб вони були рівною мірою доступні і жінці, і чоловіку [20, с. 51].

Однак потребують захисту і права чоловіка. Виокремлення в особливу групу прав жінки означає, що ці права притаманні лише жінкам, тому чоловіки фактично не можуть ними користуватися. Наприклад, закріплений у сучасному законодавстві механізм охорони репродуктивних прав спрямований на гарантування цих прав лише для однієї статі – жіночої, а репродуктивні права чоловіка залишаються незахищеними.

У деяких випадках особливі права, надані жінці, не є гендерно зумовленими, а за своєю суттю мають бути рівною мірою гарантовані для обох статей. Шляхом маніпулювання правами жінки як спеціальними, притаманними лише «слабкій» статі, стосовно чоловіків допускається порушення загальних прав особи. Так, згідно з чинним Кодексом законів про працю України забороняється застосування праці жінок на важких роботах, а також на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці. З огляду на сучасну тенденцію розвитку міжнародних норм у сфері трудових прав цю проблему пропонують розв'язувати інакше – шляхом заборони шкідливої для здоров'я праці рівною мірою і для жінок, і для чоловіків. Це зумовлено тим, що для здорової репродукції нації важливою є спадковість осіб обох статей, які беруть у ній участь, і подекуди здоров'я чоловіка відіграє важливішу роль. За заборони шкідливого виробництва взагалі у роботодавця з'являється стимул до зміни умов виробництва.

Привертає увагу те, що чоловіки, яким у правовому полі історично надавалося незрівнянно більше можливостей, ніж жінкам, за статистичними даними, мають коротшу тривалість життя, частіше страждають на алкоголізм і зазнають більших нервових навантажень. За логікою комплексу певних прав завжди кореспондує відповідна кількість обов'язків. Тому в разі наділення чоловіків більшими правами в публічній і економічній сфері життя на них відповідно покладається більша кількість обов'язків. Діяльність чоловіків у суспільно значущих сферах, їхня економічна успішність є не лише гарантованою правом можливістю, а й певною мірою обов'язком,

виправданням соціальних очікувань. Наявність в особи відповідних соціальних обов'язків стимулює її до активної життєвої позиції. Обов'язки жінки тривалий час були зосереджені на народженні та вихованні дітей, забезпеченні сімейного побуту, тому її позиція щодо реалізації громадянсько-політичних прав є менш активною, ніж у чоловіка. Водночас обов'язки жінки з виховання дитини та виконання домашньої праці значною мірою перевищують обов'язки чоловіка у цій сфері. Зрештою, діяльність і соціальний потенціал обох статей асиметрично розподіляється між публічною та приватною сферами суспільного життя, що призводить до гендерної асиметрії.

Шляхом подолання гендерної асиметрії є системна правова корекція соціально-правового статусу жінки та чоловіка. Неможливо досягти гендерної рівності винятково шляхом надання жінці рівних із чоловіком прав. Хоча саме цей напрям державної політики має бути пріоритетним у громадсько-політичній сфері.

1.2. Особливості формування гендерної термінології

Світова наукова думка на межі другого-третього тисячоліть характеризується появою нових напрямків наукових досліджень, переосмисленням, здавалося б, усталених теорій і переоцінок звичних соціальних, політичних, повсякденних практик. Від століття до століття прогресує спеціалізація наукового знання. Нові проблеми, суперечності, альтернативи, типи інтелектуальної діяльності потребують культури порушення питань, спираючись на попередні наукові традиції і вміння зосередити думку на проблемах нової епохи, часу, країни. Перед гуманітарною наукою постали історичні завдання по-новому осмислити соціальні реалії переломних епох, погляди на світ і справедливість його організації, віднайти людські ресурси, потенційні можливості й межі перебудови усталених суспільних відносин, переозначити їх перспективу. Ці завдання зумовлені необхідністю оновити й реформувати національні суспільства та світову

спільноту, дотримання гуманістичних і демократичних принципів соціального життя; зосередити увагу на особистості, її становищі і статусі, а також на її значенні в забезпеченні подальшого поступу людства та його стійкого розвитку; усвідомити, що керування сучасними соціальними процесами потребує не розрізнених ідей, а нової комплексної системи знань, що містить і соціо-статевий складник.

Для позначення нових стратегій світового регулювання соціо-статевих відносин у суспільних науках виник термін "гендер" та започаткувалися гендерні дослідження. Вони мали на меті аналізувати відносини між жінкою та чоловіком, визначати їхні характеристики через спільне й відмінне, розкривати ролі статей, конструктів фемінності та маскулінності тощо.

Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів зумовили потребу запровадити поняття гендеру в практичних перетвореннях. Його стали застосовувати при визначенні політичних стратегій, правових відносин і норм, що їх регулюють, перетворень у всіх сферах життя під впливом жінок і чоловіків, залежно від розвитку та змін прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати. Термін "гендер" почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. Гендер став необхідним конструктом реальних практичних перетворень у суспільних відносинах, складовим базовим компонентом яких є статус жінки та чоловіка. Все більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і в політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендеру і в Україні.

Будь-яка епоха виражається через властиві їй терміни й поняття. Їх творці вкладають у них відповідний культурний зміст своєї діяльності й людських відносин. Завдання створити термінологічний і понятійний контекст збігається з потребою сконструювати зрозумілі контексти інтерпретації. А

тому в сучасних умовах при усвідомленні гендерних відносин, їхніх суб'єктів насамперед важливо зосередити увагу на концептуальному розумінні таких понять, термінів.

У найширшому розумінні гендер можна визначити так: *гендер* – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі.

Поняття, як і люди, мають свій вік і місце народження. Термін "гендер" виник у Великій Британії. У перекладі з англійської мови гендер буквально означає граматичний рід – чоловічий, жіночий, середній. Надалі це поняття почало означати соціо-статеві характеристики статі, на відміну від власне біологічних (генетико-морфологічних, анатомічних, фізіологічних), – із властивими їй характеристиками способу життя, поведінки, намірів і прагнень тощо. Гендер стосується не тільки чоловіків та жінок як окремих індивідів, а й характеризує відносини поміж ними як соціально-демографічними групами та гендерні відносини в цілому – те, як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків, як вони соціально вибудовуються.

Гендер відрізняється від поняття "sex", яке перекладається як "стать", тобто як здатність або нездатність виношувати й народжувати дітей. Біологічна стать виражає природні, біологічно задані відмінності між чоловіком і жінкою. Якщо стать задається природно, то гендер конструюється соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період. Гендер характеризує осіб і жіночої, й чоловічої статей, будучи продуктом соціалізації.

Гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної;

- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;

- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації.

У всіх цих значеннях гендер вивчається в системі наукових "гендерних досліджень".

Гендерна нерівність – нерівність між жінками та чоловіками у правах чи соціальних можливостях, що проявляється у різному сприйнятті, ставленні до людей, повністю чи частково спричиненого статтю чи гендером цих людей.

Вища освіта – рівень професійної освіти, що йде після середнього технічного

Освітня нерівність – нерівність у можливостях та процесах здобуття вищої освіти

Гендерні дослідження – напрямок наукової діяльності та її соціальної організації, спрямований на вивчення місця, ролі, активності, волевиявлення й самореалізації чоловіків і жінок у змінних історичних умовах соціального буття певної епохи.

Результатом гендерних досліджень як окремого наукового напрямку у діяльності широкого кола науковців з різних галузей знань стало створення сучасної гендерної теорії.

Сучасна гендерна теорія – це система наукових поглядів на відносини й статус жінки і чоловіка, їхнє соціальне життя та життєвий досвід, набуття й реалізацію ними соціально-рольових характеристик і особливостей.

Значна увага цієї теорії зосереджена на теоретичному аналізі нерівноваги, незбалансованості становищ жінки й чоловіка та їхніх можливостей і шансів у самотворенні, самоутвердженні та саморозвиткові. Найбільш вираженими аспектами цієї теорії є:

- вивчення ролі жінок і чоловіків як суб'єктів соціального світотворення, їх світобачення й потенційних можливостей у перетворенні соціальних відносин та їх упорядкованості;

- вивчення об'єктивних соціальних, економічних, політичних та культурних умов, що породжують, зумовлюють і відтворюють нерівність статей, виявлення гендерно зумовленої природи всіх соціальних та інституційних відносин;

- осмислення сучасної ролі жінки й чоловіка, їх позицій, формування методів їх соціального урівнення, пошук шляхів входження жінки в чоловічодомінуючу систему та надання їй нових властивостей, які б відповідали інтересам і потребам обох статей;

- критика й перетворення сучасного національного й світового порядку, пошук нових форм упорядкування всіх соціальних відносин в інтересах жінки й чоловіка як рівноправних на основі відповідного аналізу діяльності, організації й управління світових і національних державних та громадських структур.

Гендерна теорія має певні особливості.

По-перше, вона має міждисциплінарний характер. В її розробленні й розвитку беруть участь фахівці різних наукових галузей – філософи, соціологи, політологи, історики, правознавці, економісти, літератори, психологи, теологи, біологи, медики тощо.

Друга особливість полягає в тому, що ці фахівці, формуючи нову гендерну теорію, виконують потрійне завдання:

а) є творцями нових гендерних знань, що спроможні оновлювати й зберігати набуте в науці власним науковим саморозвитком, прояснити важливі проблеми, на які наражається сучасна думка й політика;

б) розвиваючи теорію гендеру, вони вносять зміни й зумовлюють перегляд багатьох теоретичних положень у своїх галузях і розширюють обсяг їх знань;

в) виробляють критичне бачення суспільних реалій задля світорозбудови на гуманних, справедливих принципах, серед яких принципи рівності статей є базовими.

Гендерна теорія – виклик гендерної революції, що відбулася протягом останньої третини ХХ ст. Вона поставила перед людством та особистістю багато питань, які розв'язує чи прагне розв'язати будь-яка думка, що розвивається. І серед них є питання, на які ще не має остаточної відповіді. Назвемо окремі з них. Чому в сучасному світі 66 відсотків всієї роботи в домашньому господарстві та неформальній економіці [29, 362-363] виконують жінки, а 99 відсотків всієї власності в світі і приблизно такий же відсоток влади перебувають у руках чоловіків? Чому жінка ще й досі поза власністю і поза політичною владою? Чому вона залишається непоміченою в цій нерівності протягом останніх століть? Якщо жінки й надалі будуть непоміченими й відсунутими від влади, власності й ідеології, а чоловіки відстороняться від гендерних перетворень і нічого не змінюватимуть, то чи стане світ гуманнішим і справедливішим? Якщо сучасні суспільно-політичні течії – консерватизм, лібералізм, радикалізм, соціалізм тощо – не внесуть гендерні перетворення як складову частину своєї діяльності, то чи досягнуть вони мети в боротьбі з несправедливістю, насильством тощо? Чи виконають вони поставлені завдання, не використавши оптимально ресурси жіночої сили й жіночого розуму? Який характер змін і які їх наслідки в ХХІ ст. відбудуться в чоловічому соціумі, у відносинах чоловіка й жінки? Хто дасть відповідь на запитання, чому саме чоловіки вирішують, яке суспільство найбільше відповідає потребам та інтересам сучасної освіченої жінки?

Виявляється, що усталена соціогуманітарна думка обминала й досі обминає цілий пласт проблем, розгляд яких зумовлює потребу змінити саму методологію суспільствознавчих досліджень і ставить під сумнів остаточноість їх теоретичних результатів. В цілому виникнення гендерних досліджень зумовлене соціальною необхідністю внести соціо-статевий складник у

суспільствознавчі дисципліни, потребою реформувати й перебудувати світове й національні суспільства та переосмислити їх науковий аналіз.

1.3. Гендерний підхід в соціологічних дослідженнях

Гендер є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства, поряд з віковими, расовими, класовими характеристиками особистості. На думку Дж. Скотт, усвідомлення тендерної приналежності є конструюючим елементом соціальних відносин, що базується на відмінностях між чоловіками та жінками.

Гендерний підхід може бути реалізований у рамках різних парадигм: позитивізму, розуміючого або критичної соціології. Позитивізм (в даній статті ми не відмежуємо різні напрями та течії позитивізму, як от постпозитивізм, неопозитивізм тощо) є найбільш традиційною стратегією пізнання, принаймні для соціології пострадянського простору. Він на думку Л. Ньюмана представлений в основному кількісними методами дослідження. [19, с.123] Розуміюча соціологія виграє з точки зору гуманістичної перспективи, у номіналістичної, індуктивної спрямованості та через застосування якісних методів соціологічних досліджень, аналізу мікропроцесів. В її основі лежать погляди М.Вебера, який вважав, що предметом дослідження соціолога має бути соціальна дія, засобом пізнання – емпатичне розуміння (*verstehen*). Критичний же підхід базується на необхідності зміни існуючого соціального порядку, виявленні його недоліків, та не ставить за мету виявити «закони» людської поведінки. Потрібно згадати, що у 60-х роках ХХ ст. саме в рамках критичного підходу з'явився феміністський, який в свою чергу, став колискою гендерних досліджень.

Позиції критичного підходу та розуміючої соціології відобразилися на правилах етики дослідників, що працюють у полі проблематики гендеру, запропонованих Мартою Ньюнез [41, с.29]:

- не можна досліджувати соціальну поведінку без врахування

гендерного підходу, зв'язку гендеру з такими історичними соціальними структурами, як раса, клас та покоління;

- дослідник повинен подолати обмеженість власного сприйняття та зрозуміти яким чином він конструює власну позицію та формує власне бачення у специфічних соціальних системах;

- він повинен залучати різноманітні методи та їх поєднання, брати інформацію з відмінних від соціологічних джерел (літератури, пісень, повідомлень мас-медіа), якщо це допоможе зрозуміти гендерні відносини;

- він має розуміти життєві обставини, історичні та інші умови, які оточують явища, та лише потім аналізувати їх, залучаючи теорію. Це єдиний шлях уникнення зведення соціальних відносин до теорій, які їх не пояснюють;

- дослідник має розуміти свою власну суб'єктивність, щоб пояснити суб'єктивність досліджуваного;

- він не повинен нав'язувати власну ідеологію досліджуваному;

- дослідник не може використовувати подвійного стандарту – він повинен вірити у те, що досліджує та повинен бути готовим змінити його базові погляди та відношення, щоб дійти достовірного знання;

- гендерний підхід вимагає від його прибічників присвятити себе зміні всіх сфер життя на краще;

- дослідник повинен боротися з усіма видами утисків стосовно його роботи та займати активну позицію.

Гендерний підхід може спиратись на переважне застосування кількісних або якісних традиції методів дослідження. їхній евристичний потенціал спробуємо розглянути на прикладі дослідження гендерних стереотипів.

Якщо приймати гендерний стереотип як ідеалізований об'єкт, то можна говорити про наступні його характеристики: зміст, міра вираженості, поширеність, прояв, наслідки прояву, розповсюдженість, характеристики носіїв.

Кількісні методи можуть бути використані для виявлення

розповсюдженості того чи іншого стереотипу, виявлення основних соціально – демографічних характеристик їх носіїв, визначення детермінованості гендерних уявлень соціальними характеристиками певних груп, для дослідження кореляції гендерних стереотипів з іншими соціальними стереотипами, репрезентації реального стану масової свідомості суспільства, застосування їх у міжнародних порівняльних дослідженнях гендерних стереотипів, з метою розглянути залежність існування певних суспільних структур, відносин, інститутів від наявних в даному суспільстві гендерних стереотипів, аналізу динаміки змін стереотипів досліджуваних груп. За умов застосування тестової традиції в опитувальниках ми можемо оцінити міру вираженості даних стереотипів у респондентів. Якщо аналізувати такі компоненти стереотипу, як афективний, когнітивний, поведінковий, то зафіксовані вони можуть бути за допомогою застосування різних вимірювальних шкал: номінальні та порядкові шкали (когнітивний та поведінковий компоненти), шкала Лайкерта (когнітивний), шкала Терстоуна (афективний та поведінковий), семантичний диференціал (афективний та когнітивний) [3]. Однак недоліком застосування даної групи методів є те, що ми не ідентифікуємо їх зміст, він є попередньо заданим дослідником. А отже глибина аналізу сенсів наявних у респондентів стереотипів є не великою.

Якісні ж дослідження навпаки дають нам змогу ідентифікувати ту чи іншу стереотипну конструкцію, її зміст, дослідити джерела її формування та вплив на життєві стратегії особистості. Найбільш інформативним у цьому сенсі є нарративне інтерв'ю, яке дає змогу зафіксувати як зміст та форму вербалізованих текстів респондента, так і проаналізувати мову його тіла для виявлення індикаторів наявності гендерних стереотипів чи установок. За умов, коли респондент є не досяжним, або за необхідності здійснення історичної ретроспективи, можна аналізувати біографічні тексти або зображення для виявлення проявів гендерного навантаження, семантичних гендерно-детермінованих конструкцій. Для визначення діяльнісних та підсвідомих

установок значної кількості респондентів ефективним також є метод опитування, поєднаний з психосемантичним аналізом. У кожного методу є свої переваги та недоліки, значущість яких для кожного конкретного дослідження залежить цілей дослідження. Але для комплексного дослідження явища гендерного стереотипу вбачається необхідним поєднання кількісної та якісної методології а відповідно – і методів дослідження.

Українські дослідниці Е.А.Здравомислова та А.А. Темкіна пропонують розглядати гендер як соціальний конструкт, у основі якого лежить три групи характеристик: біологічна стать, статево-рольові стереотипи, що розповсюджені у тому чи іншому суспільстві та гендерний дисплей [9, с.84-89] Статево-рольові або гендерні стереотипи це – стійкі програми сприйняття, світоглядних позицій, а також відповідної поведінки індивіда, що знаходиться в залежності від прийнятих в культурі норм та правил життєдіяльності представників певної статі. Поняття ж «гендерний дисплей» ввів І.Гофмана, який означив таким чином множинність проявів культурних складових статі, множинні, непомітні культурні коди, що проявляються у соціальній взаємодії [10, с. 3]. Якщо говорити більш спрощено, то гендерний дисплей – це багатоманітність проявів, пов'язаних з приписаними суспільними нормами, дії і взаємодії чоловіків та жінок.

«Чистими» гендерними дослідженнями є дослідження, предметне поле яких тим чи іншим чином стосується такого соціального конструкту, як гендер. «Квазі» гендерними є дослідження, в яких присутня і залучається до аналізу така соціально демографічна характеристика респондента, як стать, але гендер не є їх центральною проблемою. Предметна сфера гендерних досліджень є багатоаспектною, що не виключає застосування будь яких методів соціологічних досліджень – питання полягає лише в обґрунтуванні їх застосування. Однак не тривіальним залишається питання про методологічні підходи до дослідження гендеру, їх евристичний потенціал та межі застосування. Щоб певним чином впорядкувати багатоманіття

методологічних підходів, доречним є виділення принаймні трьох ознак для їх класифікації: гендерна чутливість, дослідницька парадигма і кількісна та якісна методологічна традиція.

За ознакою чутливості можна виділити наступні підходи:

1. Гендерно-чутливий підхід. Він концентрує увагу на індивідуальних відмінностях та на відмінності поглядів чоловіків та жінок, визнаючи їх статусну рівність.

2. Гендерно-нейтральний підхід – наполягає на визнанні рівності статей, при тому, що гендерні відмінності визнаються незначними.

3. Гендерно-стереотипізований підхід, визнає відмінності, але заперечується рівність статей. Жінки та чоловіки відтворюють міжстатеві відмінності [15]. Не потребує доведення думка про те, що пріоритетним з позиції набуття суспільством ознак егалітарного є гендерно чутливий підхід, який можна окреслити наступним виразом: «Ми різні, але рівні».

Отже, гендерні дослідження можуть спиратись на різні методологічні підходи та методи дослідження. В залежності від мети та предмету можливі та навіть потрібні рекомбінації та поєднання, незважаючи на усталені наукові традиції, адже лише тоді можливо розширити їх евристичний потенціал. Перспективним в подальших гендерних дослідженнях є питання розробки гендерно чутливих методик та інструментарію в межах різних дослідницьких парадигм, на основі методів, що відносяться як до кількісної, так і якісної традиції.

Висновок до розділу 1

Отже, дотримання приписів неупередженого ставлення до особи незалежно від статі нині сприймається як невід’ємна складова демократичних перетворень і сталого розвитку будь-якого суспільства. Проблему рівності в будь-якій сфері не можна розглядати поза межами права, оскільки саме право розуміють як рівною мірою свободу всіх і кожного – і чоловіка, і жінки.

Шляхом подолання гендерної асиметрії є системна правова корекція соціально-правового статусу жінки та чоловіка. Неможливо досягти гендерної рівності винятково шляхом надання жінці рівних із чоловіком прав. Хоча саме цей напрям державної політики має бути пріоритетним у громадсько-політичній сфері.

Гендерна теорія – виклик гендерної революції, що відбулася протягом останньої третини ХХ ст. Вона поставила перед людством та особистістю багато питань, які розв'язує чи прагне розв'язати будь-яка думка, що розвивається. І серед них є питання, на які ще не має остаточної відповіді.

Гендерні дослідження можуть спиратись на різні методологічні підходи та методи дослідження. В залежності від мети та предмету можливі та навіть потрібні рекомбінації та поєднання, незважаючи на усталені наукові традиції, адже лише тоді можливо розширити їх евристичний потенціал. Перспективним в подальших гендерних дослідженнях є питання розробки гендерно чутливих методик та інструментарію в межах різних дослідницьких парадигм, на основі методів, що відносяться як до кількісної, так і якісної традиції.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ

2.1. Зарубіжний досвід гендерної організації в системі освіти

Прийняття Україною європейських цінностей передбачає реалізацію принципів гендерної рівності у всіх сферах життя, забезпечення рівного доступу обох статей до освітніх, виробничих, культурних ресурсів тощо. Для України особливого значення набуває питання реалізації тендерного підходу до навчання й виховання молодого покоління в загальноосвітніх закладах сучасної Німеччини, тому що ФРН є одним із найвпливовіших членів Європейського Союзу й відзначається, як і скандинавські країни, високим рівнем активності жіноцтва у суспільному житті.

У заключному комюніке Берлінської конференції міністрів освіти (вересень 2003 р.) стверджувалося, що освітній процес повинен ліквідувати соціальні деформації суспільства, зокрема гендерну дискримінацію, а так само інші соціальні нерівності в системі освіти. Гендерна дискримінація в системі освіти Німеччини об'єднує вертикальний і горизонтальний сегрегаційні процеси:

- горизонтальна сегрегація: навчальні інтереси дівчат багатогранніші ніж у хлопців, але вони рідко націлені на отримання диплому з технічної спеціальності;

- вертикальна сегрегація: незважаючи на успіхи під час навчання в школі або ВНЗ жінки закінчують навчання, коли отримують ступінь бакалавра. Жінки не досягають вершини академічної кар'єри. Вертикальна сегрегація має місце у всіх наукових напрямках, навіть у так званих жіночих галузях знань.

Студенти чоловіки та жінки в Німеччині розподіляються за фахом нерівномірно. У цьому зв'язку вчені наводять терміни «чоловічий фах», «жіночий фах», «нейтральний фах». На їхню думку, дефініція «чоловічий фах» відноситься до дисциплін, які прослуховують менш 30% жінок від загальної

кількості студентів факультету. За їхніми даними це наступні спеціальності: інформатика, фізика, машинобудування, електротехніка, транспорт, електроустаткування та низка інших технічних спеціальностей.

Жіноча частина професорсько-викладацького складу на таких факультетах становить менше 10% [26, 128].

Гендернонейтральні фахи, а саме правознавство, економічні й соціальні науки вивчають від 40% до 60% жінок. В галузі охорони здоров'я залучено 61% студенток. А магістратуру закінчують від 30% до 50% жінок, вчений ступінь доктора отримують менш 20 %. Жіночі спеціальності, такі як мовознавство, мистецтво, педагогіка, ветеринарія, вивчають 70% жінок, магістратуру закінчують до 75 %, і тільки 25% одержують ступінь доктора наук.

У Берлінському університеті у 1997 році стартував проект «Дегендеризація науки», ініціатори якого намагалися зробити природничі науки більш привабливими для жінок завдяки змінам у навчальному плані й об'єднанню природничих і технічних наук з гуманітарними. Відтоді понад 20 університетів Німеччини почали вводити програму гендерних досліджень у свій розклад. Університет в Ольденбурзі, університет Альберта Людвіга у Фрайбурзі поєднують гендерні програми з дослідженнями в медичних, природничих та інформаційних науках.

Але незважаючи на те, що у науковому й освітньому просторі Німеччини з початку 1990-х років ХХ ст. присутні гендерні дослідження й гендерний підхід, незважаючи на помітні досягнення в області гендерних досліджень, ступінь гендеролізації наукового життя країни, на думку деяких німецьких вчених (У. Кессельс, Л. Фрід та ін.), є невеликою. Труднощі в освоєнні гендерної теорії пов'язують з термінологічним імпортом і складністю методології, ототожненням гендерної теорії з фемінізмом, укоріненням ідей про жіноче й чоловіче призначення в масовій свідомості, а це є бар'єром на шляху до поширення гендерної теорії в навчальних закладах. Досвід,

накопичений вченими Німеччини, засвідчує, що необхідною умовою успішної реалізації гендерної освіти є впровадження спеціальних гендерних курсів у систему вищої школи, підготовка педагогічних кадрів вищих навчальних закладів, публікації конкретних наукових досліджень, узагальнюючих праць з теорії й методології гендерних досліджень (підручників, посібників, збірників), а також матеріальні стимули для розроблення та впровадження нових тем і курсів з гендерної проблематики в навчальних закладах.

Представники гендерної педагогіки в Німеччині: А. Кайзер (A. Kaiser), Г. Кіпер (H. Kiper), М. Кунерт-Цір (M. Kunert-Zier) та С. Льюфлер (S. Löffler) – критикують сучасну теорію освіти за її неповагу до культурних процесів [14]. Аналізуючи зміст освіти, німецькі вчені вважають, що навчальні програми та підручники відображають не тільки "об'єктивне знання", але й зумовлене бачення бажаного майбутнього та рекомендовані соціальні переваги. Це відбувається тому, що цей зміст організує досвід учнів у використанні мови, в організації знання, у зумовлених стратегіях навчання.

Вчені А. Кайзер (A. Kaiser), Е. Нюссен (E. Nyssen) та Г. Кіпер (H. Kiper), розкриваючи механізми формування людини відповідно до цілей суспільства, широко використовують термін "прихований навчальний план" (heimlicher Lehrplan) [12, 375]. Вони вважають, що цей стиль навчання непомітно впливає на учня та примушує його приймати нав'язану суспільством роль. Таким чином, на думку цих учених, зміст освіти є впровадженням у зумовлену форму суспільного життя, він (зміст освіти) певною мірою обслуговує підготовку учнів чоловічої статі до домінуючої, а жіночої - до підпорядкованої позиції в суспільстві, що порушує гендерний баланс. Проблема прихованого навчального плану також існує в українському освітньому просторі, але, на відміну від досвіду німецьких дослідників у цій галузі, ця проблема не вирішується в Україні так ефективно, як у Німеччині, що було б доцільно врахувати та адаптувати з огляду на національний менталітет і традиції.

Значну увагу приділяють гендерному питанню і в Польщі, хоча існуючі

проблеми свідчать, що забезпечення гендерної рівності ще потребує у цій країні значних зусиль. Наприклад, більшість польських дослідників вказує на необхідність цілеспрямованої роботи для забезпечення прав жінок, а М. Новицький, президент Гельсінського фонду Прав Людини (Варшава) наголошує, що рівність потрібно розглядати як заборону дискримінації, і вбачає у цьому відношенні в Польщі порушення прав чоловіків, що проявляється у різному для чоловіків та жінок віці виходу на пенсію, одруження тощо, в той же час є певні обмеження і для зайнятості жінок [35].

Польські дослідники відзначають традиційно високу роль жінки в польському суспільстві, вказують, що у багатьох сферах життя - науці, освіті, медицині, архітектурі тощо жінки займають більшість посад, в т. ч. і керівних, але їхня роль обмежена у політичній сфері[27].

Як зазначають польські дослідники [5], у Польщі не існує такого напрямку освітньої теорії як, наприклад, «освітня теорія для хлопців». Наукові праці, що стосуються гендерного аспекту, мають здебільшого предметом дослідження проблеми гендерних відмінностей в психологічному, соціологічному та освітньому контекстах. Наприклад, Чарнецький у своїх працях [26] зосереджується на відмінностях між хлопцями та дівчатами з огляду на їхній загальний інтелектуальний розвиток та специфічні інтелектуальні здібності. Автор приходить до висновку, що визначними чинниками інтелектуального розвитку є не гендерні, а індивідуальні, освітні та соціальні. Досліджуючи процес вивчення математики з точки зору когнітивних можливостей, відзначається, що хлопці, наприклад, схильні до вибору легшого варіанту частіше, ніж дівчата. Пояснюється цей факт наступним чином: розвиток когнітивних здібностей найчастіше пов'язаний з мотиваційними факторами зі сфери індивідуального досвіду.

Досвід, який дитина постійно здобуває в процесі соціалізації, має дуже велике значення для засвоєння моделей поведінки, розвитку особистості та визначення гендерних ролей та стереотипів. Джерелами набуття дитиною

схем стереотипної поведінки є родина, школа, церква, засоби масової інформації, література і мистецтво.

Академічний зміст навчальних програм та планів до недавнього часу був ідентичним для обох статей [35]. Метою уроків мистецтва та праці до реформи системи освіти було навчити учнів базовим практичним та технічним навикам, які можуть бути корисними у повсякденному житті. Такий підхід вважався загальноприйнятим, припускався лише поділ між видами діяльності. Наприклад, у п'ятому класі програма для дівчат включала в себе шиття, у шостому - приготування їжі. Із впровадженням реформи системи освіти в республіці Польща кількість годин уроків мистецтва та праці на четвертому – шостому роках навчання була збільшена, метою навчального процесу визнано розвиток можливостей використання інструментів та устаткування. Хоча академічний зміст прямо не постулює гендерно-специфічну диференціацію, в реальному освітньому процесі така диференціація відбулась.

Подібна ситуація спостерігається і у сфері фізичного виховання. До реформи не існувало поділу за гендерними ознаками до четвертого року навчання. Цим поділом значною мірою нехтували і впродовж наступних років навчання. Ситуація змінилась у пореформений період. Диференціація стала набагато глибшою, що відображено, зокрема і в навчальних програмах. Це стосується, наприклад, таких видів фізичної діяльності у школі, як легка атлетика та командні ігри [5].

Шкільні підручники загалом диференціюють світ дитини відповідно до її віку. Гендерна поляризація при цьому є цілком природною і неминучою. Шкільні підручники на сучасному етапі підкреслюють різницю між двома статями. Стереотипи маскулінної та фемінінної поведінки створюються в текстах для читання та вправах шляхом опису схем поведінки, що притаманна двом статям. Щодо чоловічої статі, виховуються такі індивідуальні риси характеру як сила, сміливість, рішучість. Для жінок такими рисами є співчуття, турбота і піклування, емоційність. При традиційному розподілі

гендерних ролей в соціальному та культурному сенсі, підручники вище оцінюють роль чоловіка. Кар'єра оцінюється вище, ніж домогосподарство, діяльність у громадській сфері переважає діяльність у приватній сфері.

Вчителі мають великий вплив на визначення гендерних ролей. Різниця в очікуваннях учнів описана в роботі К. Конаршевського [7]. Результати дослідження інтерпретуються наступним чином: вчителі дають хлопцям і дівчатам різні типи завдань. Хлопцям притаманна схильність до завдань, у яких необхідним є вирішення проблеми, дівчата тяжіють до виконання вправ. Набуття навичок вирішення проблемних питань виховує незалежність думки.

Застосування гендерного підходу допомагає дитині швидше і краще ідентифікувати себе в оточуючому світі. Вважаємо, що врахування проблемних питань впровадження гендерного підходу в освітній системі Польщі сприятиме подальшій розробці моделі реформування освіти в Україні [22].

Зростає актуальність комплексного висвітлення відповідного досвіду, узагальненого в зарубіжній педагогічній науці, передусім європейській. Російська школа також перебуває в процесі реформування й модернізації. Стиль викладання, форми комунікації в навчальній аудиторії також впливають на гендерну соціалізацію учнів. Так, іспити у формі тестів, індивідуальні доповіді, змагання за оцінки заохочують, перш за все, розвиток маскулінних якостей особистості. Від цього страждають як хлопці, так і дівчата, оскільки у них слабо розвиваються навички критичного мислення, уміння ставити питання, колективно обговорювати проблеми.

Таким чином, підвищення кваліфікації педагогів, психологів, а також студентів педагогічних навчальних закладів з питань гендерної проблематики, їх систематична інформаційна підтримка, оснащення навчальними посібниками, а також активність самих викладачів у розробці теоретико-методологічних основ гендерного знання на місцях сприятиме реалізації Гендерної стратегії Російської Федерації, просуванню ідей гендерної

рівноправності в суспільстві. Гендерно-орієнтоване навчання і виховання учнів давно є предметом комплексного наукового дослідження в багатьох країнах світу.

У США, наприклад, ще в 1965 році була створена спеціальна Рада, що координує зусилля вчених, лікарів і педагогів з питань соціальної адаптації школярів, засвоєння ними соціальних цінностей і норм, регулюючих поведінку чоловіка і жінки. Поступове усвідомлення педагогічною громадськістю Росії важливості вивчення даної проблеми почалося тільки в останні десятиліття XX століття. У цей період в Російській Федерації було створено кілька наукових центрів, що спеціалізуються на дослідженнях статевої своєрідності психолого-фізіологічних особливостей дитини: наукова лабораторія нейропсихології і нейрофізіології дитини РАВ (Санкт-Петербург, керівник Єремєєва), науковий центр психофізіологічних та охорони здоров'я проблем освіти РАО (Сергієв Посад, керівник В. Базарний), Московський центр гендерних досліджень, що займається проблемами жіночої освіти.

Роздільне навчання і виховання існувало в Росії протягом всієї її історії. Лише в XIX столітті серед нижчих верств населення через брак матеріальних і кадрових ресурсів дівчаткам було дозволено отримувати початкову освіту разом з хлопчиками. Разом з тим, елітна освіта залишалася гендерно-орієнтована. Це мотивувалося тим, що спільне навчання ускладнює навчально-виховний процес, не враховує особливості фізичного розвитку хлопчиків і дівчаток, підготовки їх до праці, практичної діяльності, військової справи і не забезпечує необхідної дисципліни.

Таким чином, роздільне навчання дітей різної статі, що виникло з ініціативи шкільних вчителів, є не тільки значно підвищує рівень освіченості школярів, але й впливає на збереження їхнього здоров'я. Разом з тим, ця форма освітнього процесу створює реальні умови для формування у школярів значущих для суспільства гендерних ролей, які можуть бути спрямовані на успішне вирішення в країні національної демографічної програми.

Однак, в даний час досвід роздільного навчання не варто вводити в масову практику, тому що, як і всі нововведення, ця новація повинна бути добре підготовлена. Якщо формально розділити клас на хлопчиків і дівчаток і вчити їх однаково – позитивних результатів не буде. Необхідно спеціально готувати педагогів, потрібні нові методики викладання, потрібні нові дослідження. У зв'язку з цим відкриваються нові проблеми, які потребують свого рішення, до числа яких входять:

1. Подальша розробка теоретичних основ гендерного підходу до навчання і виховання школярів з урахуванням змісту загальної освіти і структури навчальної та виховної діяльності учнів.

2. Виявлення та теоретичне обґрунтування педагогічних умов, що підвищують ефективність реалізації гендерного підходу до навчання й виховання.

3. Розробка та впровадження у навчальний процес спеціальних діагностичних методик, що виявляють гендерні особливості учнів та їх зміни.

4. Аналіз психічних і анатомо-фізіологічних особливостей хлопчиків і дівчаток показав, що значні відмінності в будові їхнього мозку, в способах обробки інформації, в інтелектуальних здібностях припускають і різний підхід до їхнього навчання і виховання. Тому одним з істотних недоліків організації навчально-виховного процесу в сучасній школі є переважання в практиці навчання традиційних форм і методів викладання без врахування гендерних особливостей школярів.

Світовий досвід показує, що дотримання приписів неупередженого ставлення до особи незалежно від статі нині вважається невід'ємною складовою демократичних перетворень та сталого розвитку будь-якого суспільства. Тож, якщо Україна розвивається шляхом демократичних перетворень, необхідність забезпечення гендерної рівності потребує прийняття політичних рішень і практичного втілення [26].

Вивчення гендерних аспектів виховання учнівської молоді дає

можливість з'ясувати ієрархію її суб'єктних цінностей, прогнозувати майбутні життєві практики, глибше пізнати вікову та культурну специфіку засвоєння молодими людьми гендерних пріоритетів. Саме тому в європейському освітньому просторі здійснюються ефективні крос-культурні дослідження проблем гендерної соціалізації та гендерного виховання. Поліаспектне вивчення найкращих зразків зарубіжного, зокрема німецького досвіду, нагромадженого у цій сфері, сприятиме інтенсивнішій реалізації гендерного підходу в вітчизняну систему освіти, яке в Україні з різних причин розгортається надто повільно.

Опрацьована соціологічна та психолого-педагогічна література свідчить, що для гендерної соціалізації учнівської молоді в Україні та інших зарубіжних країн, окрім певної етнокультурної специфіки, характерні й спільні риси. Зокрема, простежуються суперечності між декларованою гендерною рівністю і реальною асиметрією соціальних і сімейних ролей, притаманних обом статям, а також між універсалізацією гендерних функцій, визнанням важливості суспільної діяльності жінок і стійкістю традиційних гендерних стереотипів у свідомості населення тощо. У такій ситуації зростає значущість гендерного виховання як необхідного компонента успішної соціальної адаптації молоді. В контексті розширення євроінтеграційного простору воно виступає важливим чинником формування егалітарної поведінки хлопців і дівчат й забезпечення найповнішої самореалізації їх як особистостей у різних сферах суспільного життя.

Отже, найголовнішим методологічним принципом у сучасній гендерній освіті має стати відмова від «гендерно нейтральної» методології, відстоювання гендерно чутливої термінології в наукових дослідженнях, обґрунтування актуальності та популяризація гендерної проблематики та її вихід за стіни наукових лабораторій. Потреба в узагальненні гендерних знань викликана двома чинниками. Перший – це той факт, що в українській освіті одночасно існують різні теоретичні пропозиції, так чи інакше заангажовані до

висвітлення жінок і чоловіків та їхніх суспільних ролей. Другий – це міждисциплінарний характер гендерних досліджень, що зумовлює їх залежність від теоретичних засад та методологічних стандартів, прийнятих у тій чи іншій сфері.

Проблема розвитку гендерного підходу в межах системи освіти України залишається недостатньо вивченою, зокрема не повною мірою розкрито теоретичний та практичний досвід процесу впровадження гендерного підходу в освітній процес України. Таким чином, нагальним завданням на сьогодні є створення теоретичної та практичної бази для впровадження в освіту України творчих здобутків гендерної педагогіки, зокрема, висвітлених на прикладі педагогічної спадщини зарубіжних науковців [36].

Міжнародний досвід сьогодення з гендерної рівності дає широкий спектр гендерного законодавства, прийнятого вже більшістю країн світу і є багатим інформаційним матеріалом про гендерне оновлення, прогрес та розвиток сучасного суспільства. Отже, рівність жінок і чоловіків - доволі складне явище. Впровадження гендерної рівності потребує професійної підготовки з питань гендеру та відпрацьованих, ефективних механізмів регулювання гендерними процесами.

2.2 Гендерна рівність як чинник забезпечення сталого суспільного розвитку України

Гендерна компонента є складовою всього комплексу завдань розвитку суспільства. Серед індикаторів соціально-економічного розвитку в обов'язковому порядку з 2000 р. міститься гендерна рівність, що є важливою ознакою цивілізованості суспільства. У XXI ст. забезпечення гендерної рівності стало пріоритетним політичним напрямком розвитку світу. За українським законодавством, гендерна рівність визначається як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності

суспільства. Тож під рівними правами жінок і чоловіків розуміється відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі; а під рівними можливостями жінок і чоловіків - рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків [25, ст. 1].

Соціальна складова сталого розвитку безпосередньо пов'язана з людським потенціалом, який наприкінці ХХ ст. визнано основною метою та головним чинником суспільного розвитку. У межах проекту Закону України про Концепцію переходу України до сталого розвитку (2000 р.) останній визначається як система взаємоузгоджених управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин на засадах довіри, партнерства, солідарності, консенсусу, етичних цінностей, безпечного навколишнього середовища, національних джерел духовності [18, с. 320]. Сталий розвиток, що означає досягнення стійкого економічного зростання за умов справедливого забезпечення потреб нинішнього і наступних поколінь; збереження та відновлення навколишнього середовища, передбачає активну участь всіх громадян та верств населення у його досягненні, ліквідацію або обмеження нежиттєздатних моделей виробництва й споживання. У свою чергу, за умов досягнутого стійкого економічного зростання, передбачається справедливий розподіл його результатів для забезпечення нинішніх і майбутніх потреб людини, розвиток людського потенціалу, у т.ч. реалізація прав і можливостей жінок [8, с. 599-600].

Без досягнення гендерної рівності, що має сенс з економічної, соціальної та політичної точок зору, забезпечення сталого розвитку на сьогодні представляється неможливим. Збільшення чисельності економічно активного населення за рахунок розширення участі жінок у всіх сферах суспільства, використання потенціалу обох статей, сприяє економічному зростанню та сталому розвитку громад. Гендерна рівність має чисто економічний сенс, тому що країна, яка не використовує повною мірою потенціал усього населення, не

може бути успішною економічно.

Жінки складають більше 50% населення України, що потребує необхідності їхнього представництва на рівні прийняття політичних і економічних рішень, адекватного цьому співвідношенню. Сучасний рівень зайнятості українських жінок близький до середнього значення по Європейському Союзу (ЄС), перевищуючи аналогічний показник більшості країн Південної та Східної Європи, будучи значно нижче рівня зайнятості жінок у країнах Північної Європи. Утім, зростання рівня зайнятості жінок в Україні упродовж відбувається повільнішими темпами, ніж в середньому по ЄС, відповідно, на 2,4 % та 5-7 % [1, с. 9], що пояснюється значно нижчою межею пенсійного віку. Постіндустріальна стадія соціального розвитку на ринку праці надає спеціальні можливості для жінок, оскільки структура зайнятості населення змінюється в бік розширення праці у сфері послуг, формуються нові моделі трудових відносин. Збільшення рівня зайнятості жінок сприятиме справедливому забезпеченню потреб як жінок, так і чоловіків, що відповідає ознакам сталого розвитку українського суспільства.

У контексті концепції сталого розвитку за підтримки ООН існує Програма людського розвитку, згідно з якою здійснюються моніторинг і підтримка розв'язання двох основних проблем – усунення бідності та сприяння сталому людському розвитку. Комісія ООН з питань сталого розвитку розробила систему індикаторів як реального механізму, що має сприяти інтеграції, балансу між економічними, соціальними й екологічними вимірами сталого розвитку. Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) як комплексний показник, який враховує не тільки економічний стан держави, а й рівень досягнень країни за трьома найважливішими напрямками людського розвитку:

- 1) забезпечення гідного рівня життя людини, що пов'язано з економічним станом держави і вимірюється показником ВВП, визначеним з урахуванням паритету купівельної спроможності долара США до

національної валюти на душу населення, а також зайнятості населення;

2) досягнення довгого та здорового життя, що вимірюється показником очікуваної при народженні дитини тривалості життя, смертності при народженні дитини, забезпеченості чистою питною водою, що певною мірою визначається видатками держави на охорону суспільного здоров'я;

3) здобутих знань, що вимірюється рівнем грамотності дорослого населення, кількістю населення, яке навчається у навчальних закладах, охоплення населення вищою освітою, що визначається видатками держави на освіту.

За рівнем життя (економічним розвитком) – до другої групи середнього ІРЛП (з показником 0.615), що негативно позначається на індексі розвитку людського потенціалу, відкидаючи нашу державу в рейтингу до середньостатистичних показників латиноамериканських держав [11].

З 2010 р. Програма ООН про людський розвиток стала містити серед обов'язкових показників індекс гендерної нерівності (ІГН) щодо величини гендерного розриву (gender gap) між чоловіками та жінками за чотири важливими індикаторами: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво, здоров'я. Він вимірює різницю між можливостями жінок і чоловіків здобути освіту, а також обіймати посаду в секторах економіки й політики [1, с. 7; 4]. З усіх чотирьох індикаторів найгірше місце Україна має у політичній сфері – представництво жінок на найвищих рівнях ухвалення рішень (106 місце) [16, с. 8]. Представництво жінок серед політичної еліти свідчить про глибоку гендерну нерівність в країні, незбалансованість міжстатевих відносин, відсутність рівноваги між жінками і чоловіками у політичній сфері. Отже, політична влада є в основному одностатевою і виконує чоловічу волю, а також пропонує чоловічі цінності й стандарти для всього суспільства, що складає загрозу сталому суспільному розвитку, обмежуючи вплив більшої частини суспільства - жінок - на прийняття політичних і управлінських рішень.

Вплив українських жінок на прийняття політичних та управлінських рішень вельми незначний, від чого втрачає все суспільство, бо не використовує їхні інтелектуальні ресурси й досвід. Вилучення гендерних питань з предметної сфери державного управління уповільнює розв'язання нагальних проблем. Ліквідація гендерної асиметрії в державному управлінні сприятиме налагодженню толерантності у спілкуванні чоловіків та жінок, підвищенню довіри між цими демографічними групами, обумовить взаємну повагу до різних поглядів і позицій та розуміння відмінностей досвіду і потреб кожної статі. Вищезазначене стане підставою для формування системи суспільних відносин на засадах довіри, партнерства, солідарності, консенсусу, етичних цінностей, що лежать в основі сталого розвитку.

Найкращі результати Україна має в рейтингу гендерної рівності в освіті [23]. Рейтинг гендерної рівності в освіті демонструє Україну як цивілізовану країну. 100% рейтинг грамотності, рівна початкова й середня освіта, більша кількість жінок із вищою освітою. Зростає питома вага жінок у навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, що свідчить про тенденцію зростання освітнього рівня жінок і дещо зменшення освітнього рівня чоловіків. Між тим в освітній сфері існує нерівність можливостей у жінок і чоловіків робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток. Справа в тому, що жінки позбавлені можливості брати участь в розподілі владного ресурсу в даній сфері: кількість жінок у керівництві вищими навчальними закладами залишається вельми незначною.

За рейтингом гендерної рівності щодо економічних можливостей для жінок, Україна посіла набагато нижчу сходинку. Пенсія українських жінок, за прогнозом, через 20-30 років становитиме в середньому 40-50% пенсії чоловіків. Маючи в цілому нижчий рівень особистих доходів, жінки закономірно стикаються з вищими ризиками бідності, потрапляючи до складу вразливих категорій населення. Саме жінки становлять переважну більшість малозабезпеченого населення, що звертається по соціальну допомогу держави

[1, с. 72].

Існують також відмінності в якісних характеристиках зайнятості і соціальному статусі жінок і чоловіків. Жінки володіють лише 22% бізнесу і керують 6% великого бізнесу в Україні. Відтак, їм важче отримати кредит, оскільки вони мають менше ресурсів, які вони можуть дати у заставу [32, с. 19]. Проблема гендерної нерівності за доходами вважається однією з ключових, оскільки обмежує можливості реалізації всіх життєвих потреб, є прямою загрозою розвитку людського потенціалу, а значить, сталому розвитку суспільства в цілому.

Однією з основних тем обговорення конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20» (Ріо-де-Жанейро, 2012), де була представлена й Україна, стала проблема подолання бідності. В Україні жінки належать до групи підвищеного ризику бідності (особливо сільські). Обмежений доступ сільських жінок до банківських кредитних ресурсів та користування ними, до нових технологій, неможливість придбати технічні засоби для ведення господарства перетворює їх на особливу групу ризику, збільшуючи частку бідного сільського населення до 32% (що на 8% вище, ніж в середньому в Україні). Враховуючи, що в багатьох галузях бюджетної сфери України в основному зайняті жінки (70-90%), саме вони більше зіштовхуються з ризиками бідності в контексті останніх ініціатив уряду (27.03.2014 р.), що передбачають скорочення працівників бюджетної сфери [32, с. 19-20].

Водночас чоловіки в більшій мірі представлені не лише серед найбагатших, але й серед найбідніших, маргінальних прошарків населення, в той час як жінки становлять більш однорідну сукупність з точки зору майнового стану [1, с. 77]. Тож суспільний розвиток на засадах сталості залежить не лише від подолання негативних соціально-економічних наслідків для жінок, але й для чоловіків.

У рейтингу гендерної рівності за показниками здоров'я й виживання Україна у 2010 р. знаходилася на 56-му місці [23]. Негативний вплив

навколишнього середовища на жінок, у т.ч. на їхню репродуктивну функцію, є серйозною загрозою для сталого розвитку українського суспільства. Втім в Україні тривалість життя жінок на 11-12 років перевищує відповідний показник у чоловіків. (удвічі більше, ніж у розвинутих країнах). Наслідком передчасної смертності та надсмертності чоловіків стало скорочення чисельності населення з деформацією статево-вікової структури. Негативні кількісні та якісні зміни населення України, спричинені передчасною смертністю, зумовлюють загрозу національній безпеці в економічній (зменшення частки економічно активного населення, погіршення добробуту людини / сім'ї / країни), у демографічній (порушення механізму відтворення населення), у військовій (зменшення контингенту для забезпечення обороноздатності країни), у соціальній (сирітство, виховання дітей у неповних сім'ях, погіршення матеріального стану сімей) сферах. За такої ситуації основною метою діяльності держави стає підтримання необхідного базового рівня, а не прогресивний розвиток [28, с. 110]. Існуюча проблема не лише відкидає нашу країну на декілька сходинок нижче за індексом людського розвитку, але й становить загрозу сталому розвитку українського суспільства.

2.3. Розвиток гендерної освіти в Україні

У результаті вивчення генези нормативноправового забезпечення освітнього процесу в контексті формування гендерної культури в Білорусі, виділено три етапи у розвитку ідей гендерної освіти/виховання:

I етап (1990-ті–2000 рр.) – виникнення гносеологічних (поява жіночих і гендерних досліджень, просування гендерної проблематики шляхом її інституціоналізації в університетській освіті та ін.) та соціальних (підвищення ролі жінки в суспільстві, створення можливостей для самореалізації тощо) передумов включення гендерних понять в основні нормативно-правові акти і документи, що регулюють навчання і виховання у закладах освіти; II етап (2000–2006 рр.) – становлення елементів системи нормативно-правового

забезпечення формування гендерної культури, характерною рисою якого стало використання нових для педагогіки понять „гендерна культура”, „гендерне виховання”, „гендерні стереотипи”, „гендерна рівність” у Концепції виховання дітей та учнівської молоді (2000); формування наукового педагогічного гендерного співтовариства; обмін досвідом учених, викладачів і практиків у пошуку можливих шляхів інтеграції традиційних дисциплін у міждисциплінарну область гендерних досліджень шляхом організації конференцій і семінарів із гендерної проблематики з подальшою публікацією матеріалів і доповідей; III етап (з 2007 року і по теперішній час) – удосконалення системи нормативно-правового забезпечення формування гендерної культури в рамках гендерного виховання, що характеризується закріпленням головних пріоритетів виховання з урахуванням засад ідеології білоруської держави, формулюванням цілей, завданнями, розкриттям змісту та визначенням ефективних форм і методів виховної роботи в основних документах у сфері освіти РБ – Кодексі (2011), в Концепції та Програмі безперервного виховання (2006), які стали поштовхом для створення програм гендерного виховання і формування гендерної культури

Становлення гендерної освіти на пострадянському просторі відбувається в перші роки 90-х одночасно з отриманням колишніми республіками СРСР незалежності, і, незважаючи на доволі недовгий строк її перебігу у вищій школі пострадянських країн (близько 30 років), автори з різних країн пострадянського простору виявляють три (Білорусь, Вірменія, Україна) або чотири (Азербайджан, Молдова, Російська Федерація) стадії її розвитку, при цьому єдності щодо їх кількості немає й серед дослідників-співвітчизників, у тому числі й українських [2, 17]. Тривалість етапів у кожній окремо взятій країні також обмежуються різними часовими періодами, що, очевидно, зумовлено інтенсивністю процесів гендерних змін, які відбуваються як на рівні держави та суспільства взагалі, так і на рівні системи вищої освіти зокрема, а також у залежності від розв’язання завдань на тому чи тому етапі: I

етап дослідники пов'язують із становленням гендерних досліджень у системі освіти, та визначають його як „організаційно-просвітницький”, або як фазу „впровадження нової наукової парадигми”, чи „період постановки проблеми”; II етап більшість науковців визнають як період інституціоналізації гендеру в освіті – будь-то гендерне знання, гендерний курс або гендерний дискурс; III етап теоретики схильні вважати часом визнання чітких професійних стандартів і критеріїв в області гендерних досліджень і гендерному дискурсі, консолідації науковців і викладачів навколо гендерної тематики; IV етап дослідники пов'язують із процесом легітимації і поширення гендерної освіти у вищій школі.

Висновки до розділу 2

Отже, найголовнішим методологічним принципом у сучасній гендерній освіті має стати відмова від «гендерно нейтральної» методології, відстоювання гендерно чутливої термінології в наукових дослідженнях, обґрунтування актуальності та популяризація гендерної проблематики та її вихід за стіни наукових лабораторій. Потреба в узагальненні гендерних знань викликана двома чинниками. Перший - це той факт, що в українській освіті одночасно існують різні теоретичні пропозиції, так чи інакше заангажовані до висвітлення жінок і чоловіків та їхніх суспільних ролей. Другий – це міждисциплінарний характер гендерних досліджень, що зумовлює їх залежність від теоретичних засад та методологічних стандартів, прийнятих у тій чи іншій сфері.

Негативні кількісні та якісні зміни населення України, спричинені передчасною смертністю, зумовлюють загрозу національній безпеці в економічній (зменшення частки економічно активного населення, погіршення добробуту людини / сім'ї / країни), у демографічній (порушення механізму відтворення населення), у військовій (зменшення контингенту для забезпечення обороноздатності країни), у соціальній (сирітство, виховання

дітей у неповних сім'ях, погіршення матеріального стану сімей) сферах. За такої ситуації основною метою діяльності держави стає підтримання необхідного базового рівня, а не прогресивний розвиток. Існуюча проблема не лише відкидає нашу країну на декілька сходинок нижче за індексом людського розвитку, але й становить загрозу сталому розвитку українського суспільства.

РОЗДІЛ 3. ПРОЯВИ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

3.1. Гендерна нерівність у науковому забезпеченні вищої освіти

Світова наукова спільнота аж до другої половини ХХ століття залишалася маскулінізованою, що перешкоджало інтеграції в неї жіночої частини суспільства, підтримувало забобони про «нездатність жінок до наукових занять», дискримінувало жінок-науковців. На початку ХХІ століття, незважаючи на безсумнівні успіхи в досягненні рівних прав чоловіків і жінок у передових країнах, рух до рівноправності чоловіків і жінок та рівних можливостей в реалізації своїх здібностей на тривалий період часу буде задавати вектор розвитку сучасних суспільств.

Французькі соціологи, які вивчали стан жінок-науковців, з'ясували, що у сфері науки права жінок порушуються, як і в решті областей професійної діяльності. У науково-дослідних та освітніх установах серед викладачів і фахівців близько 40% становлять жінки. При цьому 80% керівних посад займають чоловіки. Процентне співвідношення поступово зростає на користь жінок. Але за підрахунками експертів, знадобиться 200 років, щоб домогтися справедливої рівності [6]. Треба зазначити, що в Україні у вищій освіті кількість чоловіків та жінок є більш співмірною – зі 158,5 тис. викладачів ВНЗ III-IV ступенів жінки складають 52,4% [13].

Зазвичай, коли йдеться про гендерний вимір освіти, вивчають її зміст, рідше форми і способи навчання. Проте рідко згадується, що освіта як така, в тому числі і вища, є гендерованим соціальним інститутом, тобто гендерна складова присутня у процесах, практиках та ідеологіях, а головне, у розподілі влади, які визначають функціонування цієї сфери. Важливо з'ясувати механізми і фактори, що сприяють або перешкоджають руху до гендерної рівності в системі освіти і в науковому співтоваристві фахівців вищої

кваліфікації. Переконливим свідченням того є конкретно-історичні контексти гендерних трансформацій у сфері медичної освіти та практики.

В Україні прагнення жінок до вивчення медицини як до джерела знань, так і до можливості забезпечення самостійного існування сформувалося вже в 60-х роках XIX століття. Л. Смоляр підкреслила: «Боротьба жінок за право бути лікарем уособлює одну із важливих сторінок в історії жіночого руху України» [31, с. 106]. Жінкам постійно треба було доводити суспільству, що вони можуть стати повноцінними лікарями, корисними суспільству громадянами. Прокладаючи дорогу до вищої медичної освіти жінок, піонерки цього руху розуміли, що добиваються права бути лікарем не тільки для себе, а й для наступних поколінь жінок.

Не маючи можливості отримати освіту на батьківщині, жінки від'їжджали за наукою до західних університетів. Серед перших жінок, удостоєних звання доктора медицини, були Софія Дмитрієва та Серафима Шахова. Софія Петрівна Дмитрієва народилася в Харкові, на початку 70-х років навчалася медицині спочатку в Цюріху, а потім в Парижі. Після закінчення навчання отримала ступінь доктора медицини. Серафима Василівна Шахова закінчила Бернський університет з дипломом доктора медицини. У вересні 1877 року, повернувшись на батьківщину, розпочала клопотання про дозвіл скласти іспити на право лікаря-практика. В 1878 році вона отримала звання «Жінки-Лікаря». З 1900 року працювала лікарем в Харкові [31, с. 106].

Суспільство, народ визнали жінок-лікарів раніше, аніж закон. Становище перших жінок-лікарів було важким: лікувати на правах знахарок, виписувати ліки, не маючи на це офіційних прав. Л.Смоляр зазначила: «Якщо приєднати до цього утиску зі сторони представників влади глузування, недовір'я, пов'язані з новизною справи, то отримаємо реальне становище перших жінок-лікарів. Єдине, що вони мали в доказ своїх прав – відзнаку «Жінка-лікар», затверджену в 1880 році, яка давала право на лікарську

практику. З 1883 року жінкам-лікарям дозволили займати посаду лікаря в жіночих навчальних закладах, але в кожному окремому випадку на це потрібний був дозвіл міністра внутрішніх справ» [31, с.108]. І те, що сьогодні ситуація кардинально змінилася, свідчить не лише про загальнолюдські соціальні та економічні зміни, а й про жертовну працю перших жінок-лікарів.

В сучасній українській науці (і у вищій школі як одній з головних сфер зайнятості фахівців вищої кваліфікації) відбуваються інтенсивні і важливі для долі вітчизняної науки процеси, принципово змінюється не тільки чисельність наукових кадрів, їх кваліфікаційний, віковий, а й гендерний склад, що безпосередньо позначається на виробництві наукового знання, стані вітчизняної науки і вищої школи. Ці нові явища повинні бути вивчені й осмислені.

У свідомості як чоловічої, так і жіночої частин української науково-педагогічної спільноти продовжують зберігатися історично сформовані уявлення про природність і виправданість пониженого становища жінок у науці. Такий світогляд, що не є виключенням навіть серед кандидатів і докторів наук – найбільш кваліфікованого ядра науково-педагогічних працівників – обумовлює пасивність у практичній реалізації ідей гендерної рівності у науці та вищій школі.

Існує протиріччя між необхідністю збільшення наявності жінок серед фахівців вищої кваліфікації та збереженням різного роду бар'єрів, що обмежують їх кар'єрне зростання і висхідну соціальну мобільність. Навіть якщо представництво жінок у вищій школі та науці досить велике, то досі вони дискримінуються, знаходяться на других ролях, в тіні чоловіків.

У 90-ті роки минулого століття та на початку нинішнього століття гендерна нерівність у вітчизняній науці та вищій школі на рівні володарів вчених ступенів і звань певною мірою знижувалась стихійним способом – міграцією з науки і вищої школи (зовнішньої і внутрішньої) переважно чоловічої частини молодих вчених. Отже, певна фемінізація вищої школи (так

само як і інших галузей економіки України) не повинна сьогодні інтерпретуватися як подолання дискримінації жінок в цих сферах діяльності. Це явище може бути проінтерпретоване як різновид гендерної сегрегації, обумовлений тим, що чоловіки залишають мало престижні й низькооплачувані сфери трудової діяльності, до яких сьогодні належать наука та освіта.

У дослідженні «Чим відрізняються жінки і чоловіки: про гендерну (не)рівність у вищій освіті» І.Когут визначила, що попри те, що освіта є однією з найбільш фемінізованих галузей, в Україні не було жодної жінки-міністра освіти.

Разом з тим, слід визнати, що збільшення представництва жінок-вчених серед творців науки є благом для неї, оскільки сприяє подоланню одностороннього «чоловічого погляду» на виробництво наукового знання. Для досягнення гендерної збалансованості в науковій сфері та вищій школі на рівні кандидатів і докторів наук необхідне проведення у вітчизняних вузах, академічних установах і НДІ політики рівних можливостей чоловіків і жінок.

Гендерна стратифікація, як правило, є тим «лакмусовим папером», що дозволяє предметно характеризувати гендерну структуру будь-якої організації, і під гендерною стратифікацією у такому випадку розуміють розподіл жінок і чоловіків по посадовій вертикалі. Але вища школа дозволяє виокремити ще як мінімум один цікавий зріз стратифікаційного аналізу – так звану горизонтальну сегрегацію – розподіл чоловіків і жінок за науково-предметними профілями навчальних дисциплін, що викладаються.

Якщо у випадку з вертикальною стратифікацією практично в будь-якій установі можна спостерігати одне і те ж саме універсальне «золоте правило» (чим вище посада, тим з більшою ймовірністю її займає чоловік), то при аналізі горизонтального гендерного зрізу ми неминуче зіткнемося зі складними стереотипними «життєвими маршрутами» і кар'єрними траєкторіями, які з більшою або меншою ймовірністю приводять представників тієї чи іншої статі

до науково-педагогічної діяльності в абсолютно конкретних кафедральних підрозділах. Обидві форми гендерної стратифікації вищої медичної школи охарактеризовані нижче на прикладі кафедральних колективів ХНМУ.

Як з'ясувалося в ході аналізу, на сьогоднішній день більше 60% співробітників кафедр університету становлять жінки, при цьому їх частка різко скорочується в міру руху вгору посадовими сходами. Наприклад, серед лаборантів університету жінки становлять абсолютну більшість – 85%, але на «молодших» викладацьких посадах (асистент, викладач) їх уже 2/3 від загального числа. Далі зберігається та ж сама тенденція: серед доцентів ХНМУ жінок 63%, серед професорів – 57%, а от серед завідувачів кафедр і зовсім тільки 39%.

Горизонтальна гендерна стратифікація, в цілому, відтворює в рамках вузу давно вкорінені в культурі гендерні зразки – норми, традиції, ролі, які нібито підходять тій чи іншій статі. Наприклад, якщо профіль кафедри якимось пов'язаний з дітьми, сім'єю (традиційними «жіночими» ролями), то, в основному, тут викладають жінки. Це особливо характерно для підрозділів педіатричного (частка жінок тут досягає 80%), а також акушерсько-гінекологічного профілю (79%), кафедр, які спеціалізуються на дитячих інфекційних хворобах (89%) і загальній практиці - сімейної медицини та внутрішніх хворобах (85%) . При цьому «більш доросла» тематика, що асоціюється з силою, витривалістю, сміливістю і традиційно вважається «справжньою чоловічою справою», сприяє переважанню на відповідних кафедрах чоловіків (наприклад, на кафедрі медицини катастроф та військової медицини їх 92%, а на кафедрі судової медицини, медичного правознавства - 89%).

Аналіз різних науково-предметних профілів показав, що, наприклад, у філології в ХНМУ – «виключно жіноче обличчя»: там, де викладають іноземні мови, українську та російську мови, а також латину, всі 100% (!) педагогів – жінки. За чоловіками традиційно «закріплена» така престижна діяльність, як

хірургія (на кафедрах цього профілю їх частка коливається від 72% до 100%). Жінки ж активно задіяні в куди менш престижній терапевтичній діяльності: показовим буде порівняння ступеня представленості жінок на кафедрах терапевтичної стоматології (77%) та хірургічної стоматології (лише 8%).

Проведений аналіз вертикальної гендерної стратифікації показав, що в кафедральних колективах вищої медичної школи «чоловіча присутність» очікувано зростає в міру руху вгору посадовою вертикаллю. Горизонтальна стратифікація, в свою чергу, чітко відображає традиційний для патріархального суспільства розподіл гендерних ролей та видів діяльності. При цьому через різну престижність того чи іншого науково-предметного профілю горизонтальна стратифікація, насправді, тісно пов'язана з вертикальною, оскільки бере участь у формуванні гендерної ієрархії в межах медицини як сфери професійної діяльності.

Значна гендерна асиметрія серед фахівців вищої кваліфікації в різних галузях наукового знання негативно позначається на розвитку наук, оскільки закріплює односторонній (однобокий) чоловічий / жіночий погляд на наукову творчість, спосіб мислення.

В Україні вища школа працює в цілому на досягнення гендерної рівності в процесі підготовки наукових кадрів. У той же час в системі освіти закладаються основи гендерної сегрегації в науковому співтоваристві, коли висококваліфікована частина наукових і науково-педагогічних працівників жіночої статі накопичується в найменш престижних і найменш оплачуваних галузях наукового знання (філологічні, педагогічні, мистецтвознавчі). У багатьох областях наук гендерна нерівність є нівельованою. Вона посилилася у комп'ютерному програмуванні. Чоловіче домінування кандидатів і докторів наук ще вище в точних і технічних науках, тобто в тих областях, які визначають розвиток інформаційних технологій.

У посадовій ієрархії в науковому світі України не відбулося помітних позитивних зрушень. Чоловіки переважають на вищих посадових позиціях.

Жінки становлять більшість рядових працівників, у них немає можливостей суттєво впливати на прийняття рішень і знизити дискримінацію жінок.

Система освіти може і повинна бути сьогодні головним інструментом внесення в суспільну свідомість ідеї рівності чоловіків і жінок, але вона часом сама відтворює патріархальні ідеї про «природне» призначення жінок, освячує подвійне навантаження жінок, чітко розподіляє гендерні ролі і залежне становище жінок. «Прихований навчальний план» також працює на відтворення життєвих практик, що ускладнюють розвиток і реалізацію жінками особистісного потенціалу.

Феміністська критика багатолітніх встановлень ще не робить істотного впливу як на жінок, так і на чоловіків, через слабку трансляцію ідей фемінізму через ЗМІ. Якщо говорити про наукове співтовариство, то тут на рівні свідомості відмінності в прийнятті феміністських ідей розрізнення між чоловіками і жінками хоча й існують, але вони не є достатньо артикульованими. Не можна приписувати жінкам ліберальні погляди на жіноче питання, а чоловікам – патріархальні. Чимала частина жінок навіть у науковому світі переконана в природності існуючої гендерної нерівності.

Для подолання гендерної нерівності в українському суспільстві необхідна не тільки гендерна освіта населення, а й чинні механізми просування жінок у політику, в престижні і високооплачувані сфери діяльності, включаючи наукову. Однак наразі сфера зайнятості бажає лишати кращого. За статистичними даними жінки мають нижчий рівень зайнятості від чоловіків на кілька пунктів. (див. Додаток Б, таблиця 4)

Соціологічні дослідження свідчать, що доходи викладачів суттєво відрізняються за гендерною ознакою: вищий за 4500 грн. дохід отримують 23,9% чоловіків і всього 12% жінок, в той час як менше 3000 отримує майже половина викладачок і 41,3% викладачів. Дохід 3000-4500 грн. отримує приблизно однакова кількість чоловіків та жінок – 34,8% та 38,16% відповідно [13]. Слід погодитися з припущенням, що цей розрив у зарплатні не

зумовлений безпосередньо гендерною дискримінацією – жінкам не платять менше, ніж чоловікам за однакову роботу на однаковій посаді (що характерно для багатьох західних академічних та навчальних закладів, де заробітна плата не регулюється законодавчо, а визначається контрактом). В Україні ж праця бюджетників оплачується відповідно до Єдиної тарифної сітки, яка закріплює за посадою кожного рівня відповідний оклад, який доповнюється надбавками та преміями. Так за статистичними даними бачимо, що у сфері освіти переважають чоловіки (див. Додаток А, таблиця 3)

Заслуга феміністської критики науки в тому, що їй вдалося виявити ті механізми, за допомогою яких вірування і стереотипи, що стосуються статі, втручаються у виробництво наукових знань. Гендерне виховання і освіта мають подолати несправедливість і неправильність приписування і розподілу нерівнозначних соціальних ролей між гендерами. Тільки за цих умов буде рух до рівних прав, рівних можливостей і рівних результатів

Підтвердженням актуалізації даного питання в Україні є прийняття на законодавчому рівні Державних програм утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 та забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. Програмою визначено, по-перше, впровадження підходів гендерної рівності в системі освіти шляхом розроблення та затвердження плану проведення гендерної експертизи підручників та навчальних планів, плану підвищення кваліфікації педагогічних працівників із включенням до нього програми або компоненти з питань гендерної рівності, навчальних планів для вищих навчальних закладів, закладів післядипломної освіти із включенням до них навчальних курсів, тематичних занять з питань гендерної рівності, проведення навчання для педагогічних працівників та науковців вищих навчальних закладів та заходів щодо розв'язання гендерних проблем в освіті. З метою виконання вищенаведених завдань з місцевих бюджетів планується виділити 89,88 тис. грн. [1], а також, по-друге, посилення інституційної спроможності механізму

забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері вищої освіти. Для виконання останнього завдання планується провести аналіз стану утвердження гендерної рівності в українському суспільстві, на реалізацію якого із місцевих бюджетів буде виділено 17,57 тис. грн.

Таким чином, у сфері наукового забезпечення вищої освіти спостерігаються прояви гендерної нерівності. Вирішення цієї проблеми передбачає пом'якшення явища чоловічого домінування серед кандидатів і докторів наук (значно вищого в точних і технічних науках), а також в посадовій ієрархії наукових установ. Такі заходи значно підвищать гендерну чутливість наукового забезпечення вищої освіти [12].

3.2. Гендерна нерівність у кадровому забезпеченні вищої освіти

Гендерна нерівність, як одна з видів соціальної нерівності, часто зустрічається у патріархальному суспільстві, де головне місце займають чоловіки. Вона проявляється у правах, доступі до ресурсів, у виразі політичних інтересів, що негативно впливає на розвиток суспільства. Саме тому підвищення гендерної рівності повинно стати частиною будь-якої стратегії, що має на меті сталий розвиток. Останнім часом опубліковано чимало наукових праць, присвячених теоретичним і методичним аспектам гендерної проблематики. Теоретичні та методологічні праці з гендерної тематики містяться у працях таких дослідників, як О. Ганьківська, Т. Дороніна, І. Когут, О. Луценко, Т. Марценюк, С. Оксамитна, А. Сальникова, Л. Смоляр, О. Плахотнік, О. Ярош, присвячені загальній характеристиці гендерної нерівності у системі освіти і науковому співтоваристві в Україні та інших країнах. Зміна становища жінок в системі освіти і академічній сфері зарубіжних країн представлена в роботах зарубіжних авторів: Х. Калерт, Л. Морлі, Р. Хагенгрубер та інших. Вивчається «прихований шкільний розклад», гальмування академічної кар'єри жінок, проблема «скляної стелі», шляхи

подолання перешкод до високостатусних позицій в академічній ієрархії, нові форми дискримінації жінок в академічному середовищі, наукова продуктивність і статус жінок-науковців [1, 2]. Тема жіночого представництва в науці та вищій школі є найулюбленішою в феміністській проблематиці. На сьогоднішній день рідко згадується, що освіта є гендерованим соціальним інститутом, тобто гендерна складова присутня у процесах, практиках та ідеологіях, а головне, у розподілі влади, які визначають функціонування цієї сфери. Існує достатня кількість факторів, що сприяють або перешкоджають руху до гендерної рівності в системі освіти і серед наукового товариства вищої кваліфікації.

У чоловічій та жіночій свідомості частин української науково-педагогічної спільноти продовжують зберігатись історично сформовані стереотипи про становище жінки в науковому суспільстві.

Існує протиріччя між збільшення наявної кількості жінок серед фахівців вищої кваліфікації та загальноприйнятими бар'єрами, що гальмують їх професійне зростання.

Такий світогляд не є виключенням навіть серед кандидатів і докторів наук, що обумовлює пасивність у практичній реалізації ідей гендерної рівності у вищій школі.

У 90-ті роки минулого століття та на початку нинішнього століття гендерна нерівність у вітчизняній науці та вищій школі на рівні володарів вчених ступенів і звань певною мірою знижувалась стихійним способом – міграцією з науки і вищої школи (зовнішньої і внутрішньої) переважно чоловічої частини молодих вчених.

В сучасній українській науці відбуваються інтенсивні і важливі для долі вітчизняної науки процеси, принципово змінюється не тільки чисельність наукових кадрів, їх кваліфікаційний, віковий, а й гендерний склад, що безпосередньо позначається на виробництві наукового знання, стані вітчизняної науки і вищої школи.

Дещо кращою є ситуація з гендерним балансом серед проректорів або ж заступників ректора – серед них 228 жінок та 763 чоловіків, тобто трохи менше чверті проректорів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації є жінками.

Серед ректорів ВНЗ III-IV рівнів акредитації державної та комунальної форм власності, яких в Україні налічується 234, усього 20 жінок, що складає 9% від загальної кількості керівників таких ВНЗ. Причому 10 із 20 ректорок очолюють педагогічні виші або університети, засновані на базі колишніх педагогічних навчальних закладів. По три ректорки є в університетах фінансово-економічного та аграрного напрямків. Також нещадовно (вдруге за всю його історію і вперше з 1936 року) жінка очолила Національний медичний університет ім. Богомольця. (див. Додатки В, Г, таблиця 5-6)

Дещо кращою є ситуація з гендерним балансом серед проректорів або ж заступників ректора – серед них 228 жінок та 763 чоловіків, тобто трохи менше чверті проректорів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації є жінками. Однак і цей показник очевидно далекий від рівності [13].

Отже, певна фемінізація науки і вищої школи не повинна сьогодні інтерпретуватися як подолання дискримінації жінок в цих сферах діяльності. Це явище може бути проінтерпретоване як різновид гендерної сегрегації, обумовлений тим, що чоловіки залишають мало престижні й низькооплачувані сфери трудової діяльності, до яких сьогодні належать вища освіта.

3.3. Гендерна нерівність студентів

На початок 2018/19 навчального року в Україні діяло 652 заклади вищої освіти, що на дев'ять менше, ніж рік тому (661). Про це повідомляє РБК-Україна з посиланням на Державну службу статистики. В них навчаються 1,5 млн студентів.

За даними статистичного відомства, кількість студентів, що здобували

вищу освіту в цих закладах, становила 1522 тисяч осіб, що на 17 тисяч менше, ніж на початок м 2017/18 навчального року (1539 тисяч).

У 2018 році закладами вищої освіти країни було випущено 413 тисяч фахівців, що на 8 тисяч осіб (2,0%) менше, ніж у 2017 році.

Отже, має місце низхідна тенденція у розвитку вищої освіти, яка визначається як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

Нагадаємо, за даними Державної служби статистики, чисельність наявного населення України упродовж січня-жовтня 2018 року зменшилася на 187,9 тисяч осіб. За оцінкою статистичного відомства, чисельність наявного населення в Україні на 1 листопада 2018 року становила 42198,5 тисяч осіб.

Відзначимо, у 2018 році Україна зайняла 50-е місце з 157 в новому Рейтингу людського капіталу Світового банку (Human Capital Index). Індекс людського капіталу - це частина Human Capital Project. Він оцінює майбутній обсяг людського ресурсу (знань, навичок і здоров'я), які народжені сьогодні діти будуть мати до моменту досягнення 18-річного віку. Індекс включає такі дані, як дитяча смертність, кількість років навчання і його результати.

Одним із факторів, що гальмує подальший розвиток системи вищої освіти в Україні є освітня нерівність. (див. Додатки В, Г, таблиця 5-6)

Результати періодично повторюваного міжнародного освітнього проекту PISA уможливають виокремлення таких основних чинників відтворення освітньої нерівності, як соціально-економічне походження, тип поселення та *гендер*.

За результатами міжнародного дослідження чинник гендерної належності є найменш значущим для України в питаннях відтворення освітньої нерівності. В Україні жінки однаковою мірою з чоловіками представлені в усіх типах навчальних закладів, а на рівні вищої освіти вони навіть переважають за кількістю [36].

У відповідності з дослідженнями українських науковців: О. Ганьківська, Т. Дороніна, І. Когут, О. Луценко, Т. Марценюк, С. Оксамитна,

виокремлюються два набори чинників, що *сприяють відтворенню освітньої нерівності*: 1) індивідуальні: власна мета, мотивація та здібності; 2) структурні або «аскрипційні» характеристики, як-от гендер, місце проживання, тощо, однак, все ж, явище гендеру є одним із основних, що впливає на ступінь освітньої нерівності. Отже, гендер належить до структурних або «аскрипційних» характеристик гендерної нерівності [35].

Проте на фоні рівних можливостей для набуття високої освіченості представниками обох статей відбувається диференціація спеціальностей та маркування їх як «традиційно чоловічих» або «традиційно жіночих», а оскільки перші мають більший попит на ринку праці та є високооплачуваними, це дещо знецінює освіту жінок [3; 9].

Також мною було проведено власне пілотажне дослідження, мета якого полягала в тому, щоб виявити ознаки гендерної нерівності у вищій освіті.

Мета дослідження: виявити прояви гендерної нерівності у підготовці фахівців вищої освіти у ЗВО.

Об'єкт дослідження: підготовка фахівців у ЗВО у 2019-20 рр в Україні.

Предмет дослідження – місце осіб жіночої статі у підготовці фахівців у ЗВО у 2019-20 рр.

Матеріалами дослідження виступити дані Державної служби статистики. А зокрема таблиця «Підготовка фахівців у ЗВО на початок 2019/20 навчального року за галузями знань» [23].

Крім статистичного аналізу нами було здійснено вторинний аналіз матеріалів соціологічних досліджень у статтях Це дало можливість визначити якісні характеристики гендерної нерівності у вищій освіті.

Завдання дослідження:

1. Визначити відмінності між *категоріями спеціальностей*, на які вступають жінки та чоловіки.
2. Виявити наявність різниці між *кількістю* жінок та чоловіків, *що вступають* на різні спеціальності.

3. Виявити наявність різниці між *кількістю* жінок та чоловіків, *що закінчують* навчання у ЗВО.
4. Визначити відмінності у *мотивації вступу* до ЗВО у жінок та чоловіків.
5. Виявити відмінності у *мотивації навчання* в процесі освітньої діяльності ЗВО у жінок та чоловіків.

Основними кількісними індикаторами дослідження виступали:

- 1) Категорії спеціальностей (технічні, соціальні та гуманітарні), на які вступали жінки.
- 2) Кількість жінок, що вступили на дані категорії спеціальностей.
- 3) Кількість жінок, що були випущені з ЗВО за цими категоріями спеціальностей.

Проаналізуємо тенденції вступу чоловіків та жінок на певні спеціальності та кількість випускників жіночої та чоловічої статі з цих спеціальностей.

Таблиця 1

**Гендерні аспекти підготовки фахівців у ЗВО за галузями знань
на початок 2019/20 року**

Галузі знань	Загальна кількість студентів	З них жінок	Кількість випущених із ЗВО	З них жінок
ВІЙСЬКОВІ НАУКИ	7	3	244	12
СОЦІАЛЬНІ НАУКИ, БІЗНЕС І ПРАВО	8 232	4 684	39 654	24 531
ЖУРНАЛІСТИКА ТА ІНФОРМАТИКА	260	217	1 708	1 374
МЕНЕДЖМЕНТ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ	1 360	782	5 428	3 231
ПРАВО	2 982	1 105	13 372	6 564
СФЕРА ОБСЛУГОВУВАННЯ	608	462	3 847	2 712
ГУМАНІТАРНІ НАУКИ ТА МИСТЕЦТВО	1113	927	14270	11520
МЕДИЦИНА	16 394	11 119	9 833	6 489
ІНЖЕНЕРІЯ	2 490	600	20 209	4 496
ІНФОРМАТИКА ТА ОБЧИСЛЮВАЛЬНА ТЕХНІКА	569	82	6 623	1 154
СІЛЬСЬКЕ, ЛІСОВЕ І РИБНЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ПЕРЕРОБКА ЇХ ПРОДУКЦІЇ	921	341	2 597	968

ТЕХНІКА ТА ЕНЕРГЕТИКА АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА	551	35	1588	42
--	-----	----	------	----

Для вирішення першого завдання дослідження було виділено три категорії спеціальностей: технічні, соціальні та гуманітарні. В процесі дослідження виявлено, що на гуманітарних науках навчається 87% жінок від загальної кількості студентів у даній категорії спеціальностей.

У соціальних науках відсоток жінок також переважає, проте є дещо нижчим та становить 65%.

Говорячи ж про технічну сферу, слід зазначити, що чоловіки там переважають і становлять 72% від усіх студентів.

Якщо ж говорити не про категорії спеціальностей, а про кожну із них окремо, то найбільша кількість студентів навчається на спеціальності «менеджмент та адміністрування» і також велика кількість жінок навчання завершує. Із 5 428 випускників навчання завершує - 3 231 жінок.

Найменш популярною спеціальністю для вступу жінок є «військові науки» (з них випускників 244, жінок - 7). Вона є однією з найменших за кількістю жінок.

Наступним завданням було виявлення різниці між *кількістю* жінок та чоловіків, *що закінчують* навчання у ЗВО.

Варто вказати на те, що чоловіки більш схильні до завершення навчання у ЗВО. Так, з чоловіків 78% завершують навчання, в той час як серед жінок цей відсоток становить лише 56%.

Результати соціологічних досліджень даного явища свідчить про те, що більшість дослідників пояснюють його тим, що студентки-жінки схильні створювати сім'ю раніше, ніж студенти-чоловіки [22].

Зафіксовано тенденцію, згідно з якою жінки на гуманітарних спеціальностях рідше закінчують навчання, ніж жінки на соціальних та технічних спеціальностях.

Одним з явищ, що може сприяти вирівнюванню можливостей здобуття вищої освіти та зменшенню нерівності, є притаманна багатьом країнам *тенденція до освітньої експансії*, яка трактується як розширення освітніх можливостей за рахунок не лише збільшення кількості вищих навчальних закладів, а й їхньої потенційної доступності для ширших верств населення. Україна також належить до країн, де протягом останніх десятиліть спостерігається експансія вищої освіти. Це створює умови для збільшення кількості жінок серед вступників навчальних закладів вищої освіти(див. Табл. 2).

Таблиця 2

Гендерні аспекти підготовки фахівців у ЗВО на початок 2019/20 року

Університети, академії, інститути				
Кількість уперше прийнятих на навчання до ЗВО	Загальна кількість студентів	з них жінок	Кількість випущених із ЗВО ³	з них жінок
1	2	3	4	5
250 055	1 226 850	626 794	210 206	110 396

Не можна не сказати і проте, що експансія освіти на вищих щаблях також свідчить про збільшення участі жінок в освітньому процесі, що є ознакою посилення гендерної рівності.

На вибір спеціальності молодими людьми в значній мірі впливають очікування суспільства з приводу того, яку роботу повинні здійснювати чоловіки, а яку – жінки. Статтєво-рольові стереотипи можуть сприяти тому, що юнаки виявляють більшу цікавість до науково-технічних дисциплін, а дівчата більш схильні до сфери мистецтва або обслуговування.

Мотивація вибору професії є надзвичайно різноманітною. Для одних ключовою спонукою є потреба досягнення успіху в усіх починаннях, для інших – альтруїстичні мотиви, які заключаються в прагненні приносити користь, ще для інших найбільш важливими є матеріальна вигода та престиж.

Так, в дослідженнях психологів виявлено, що жінки-психологи розподіляють перші п'ять місць серед професійно важливих якостей наступним чином: відповідальність, емпатія, спостережливість, розумові здібності, комунікативні здібності. Чоловіки-психологи виділяють професійно важливі якості психолога дещо по іншому: спостережливість, емпатія, комунікативні здібності, відповідальність, емоційні властивості [21].

Виявлено, що клієнти психологів частіше обирають фахівців певної статі. Як, власне, і самі психологи кажуть, що їм комфортніше працювати із клієнтом певної статі.

Щодо мотивації до вступу у той чи інший ЗВО, для чоловіків, зазвичай, це - бажання отримати високий рівень освіти та розвиватися у бізнесі, серед жінок - більша частина все ж обрає за пріоритетну цінність сім'ю, а майже чверть опитаних вважають університет засобом отримання доступу до більшої кількості обранців та таким чином підвищення можливості побудувати родину. Такий показник говорить про наявність досить високого рівня гендерних стереотипів у мисленні нашого населення.

Вибір професії є одним із найважливіших кроків в житті. Від нього залежить подальша доля молодої людини. Вже починаючи зі шкільних лав, учні задумуються над питанням самореалізації, де і яким чином вони могли б найкраще застосувати свої знання, вміння, навички, принести користь суспільству та задовільнити свої потреби в самоактуалізації. Важливість вибору професії спонукає молодь прислухатися до думок вчителів, батьків та друзів. Вагомими факторами також є врахування престижності професії, можливості подальшого працевлаштування, матеріальної вигоди.

Загалом, говорячи про мотиви вступу та кількість обраних

спеціальностей, можна сказати, що загалом зростає тяга до гуманітарних спеціальностей та сфери ай-ті. Що цікаво, останнім часом спостерігається *збільшення кількості жінок*, що ідуть в ай-ті сферу.

Також велика кількість дівчат навчається за медичними спеціальностями, проте спостерігається один цікавий факт - у ПТУ здебільшого навчаються дівчата, у медичних же університетах - хлопці.

Також найбільша кількість жінок навчається на філологічних та культурологічних кафедрах, в той час як більшість чоловіків на фізичних та математичних.

Спостерігається, нерівномірний гендерний розподіл між жінками та чоловіками у аграрних науках. Частка хлопців досягає 73%, а жінок лише 27. Загальна кількість студентів-чоловіків у закладах вищої освіти дещо більша, ніж студентів-жінок. Проаналізуємо цю тенденцію на прикладі університету "Львівська політехніка".

Згідно із статистикою НУ "Львівська політехніка" кількість абітурієнтів на напрям "практична психологія" становила 686 чоловік, з них 13,5% ставили чоловіки. Тому можна стверджувати про наявність суспільних статево-рольових стереотипів у молоді стосовно вибору фаху. Вибір, властивий чоловікам - це науково-технічні напрямки знання та спеціальності, пов'язані з ними. У жінок переважають природничі та гуманітарні орієнтації. Як показало дослідження, важливими мотиваційними факторами для вступу на факультет "практична психологія" є саме внутрішні спонуки – інтереси, цінності, установки, моральні якості, які проявляються у прагненні приносити суспільну корисність, бажанні прийти на допомогу та зовнішні, які проявляються в меншій мірі і не є ключовими для більшості студентів – престиж професії, матеріальна винагорода та спонукання з боку інших осіб. Результати також свідчать про свідомий вибір професії.

Після вступу до навчального закладу вищої освіти важливою проблемою освітньої діяльності стає завдання формування позитивної навчальної

мотивації у чоловіків та жінок. Як виявляють дослідження науковців, вони також мають певні гендерні відмінності. А.К. Маркова зазначає, що навчальна мотивація складається з ряду спонукань (потреби і суть навчання, його мотиви, цілі, інтереси), які постійно змінюються та вступають у нові зв'язки один з одним. Тому становлення мотивації – не просте зростання позитивного або посилення негативного ставлення до навчання, а ускладнення структури мотиваційної сфери, спонукань, які входять до неї, поява нових, більш зрілих, інколи суперечливих відносин між ними [8, 14].

Також не можна не згадати і про процес гендерної сегрегації студентства (Див. дод. Б).

Саме тому аналіз навчальної мотивації вимагає не лише визначення домінуючого мотиву, але й врахування всіх факторів, що формують структуру мотиваційної сфери студента, також і гендерного фактору. Слід зазначити, що серед науковців існують розбіжності в поглядах щодо пріоритетності тих чи інших видів мотивів для успішності навчальної діяльності чоловіків та жінок. Найбільш адекватними навчальній діяльності окремі дослідники вважають пізнавальні мотиви (широкі пізнавальні мотиви, навчально-пізнавальні мотиви, мотиви самоосвіти) [9]. У дослідженні Н.Б. Бондаренко представлено ширший перелік навчальних мотивів: широкі соціальні мотиви; пізнавальні мотиви, що породжуються самою навчальною діяльністю; комунікативні мотиви, мотив участі в навчальному процесі; мотиви соціальної ідентифікації; мотиви особистісного розвитку; мотиви уникнення неприємностей [2].

Підводячи підсумок дослідженню проявів гендерної нерівності студентів у вищій освіті, можна зазначити, що вона проявляється у наступному: у загальній кількісній перевазі чоловіків у загальному контингенті осіб, що вступають до навчальних закладів вищої освіти та закінчують їх; у нерівномірному гендерному розподілі між жінками та чоловіками у виборі спеціальностей (для жінок переважають гуманітарні), а найменша кількість жінок вступає на технічні спеціальності. Спостерігаються

відмінності серед чоловіків та жінок у мотивах вступу до ЗВО та мотивації навчання в ході навчального процесу, що свідчить про вплив гендеру на мотивацію.

Висновки до розділу 3.

Проведене дослідження доводить, що у сфері наукового забезпечення вищої освіти спостерігаються прояви гендерної нерівності. Вирішення цієї проблеми передбачає пом'якшення явища чоловічого домінування серед кандидатів і докторів наук (значно вищого в точних і технічних науках), а також в посадовій ієрархії наукових установ. Такі заходи значно підвищать гендерну чутливість наукового забезпечення вищої освіти.

Зафіксовано, що в українському суспільстві відбувається певна фемінізація науки і вищої школи. Проте вона не повинна інтерпретуватися як подолання дискримінації жінок в цих сферах діяльності. Це явище може бути проінтерпретоване як різновид гендерної сегрегації, обумовлений тим, що чоловіки залишають мало престижні й низькооплачувані сфери трудової діяльності, до яких сьогодні належать наука та освіта.

Дослідження проявів гендерної нерівності студентів у вищій освіті, дало можливість зафіксувати, що вона проявляється у наступному: у загальній кількісній перевазі чоловіків у загальному контингенті осіб, що вступають до навчальних закладів вищої освіти та закінчують їх; у нерівномірному гендерному розподілі між жінками та чоловіками у виборі спеціальностей (для жінок переважають гуманітарні), а найменша кількість жінок вступає на технічні спеціальності. Спостерігаються відмінності серед чоловіків та жінок у мотивах вступу до ЗВО та мотивації навчання в ході навчального процесу, що свідчить про вплив гендеру на мотивацію.

ВИСНОВКИ

В процесі написання кваліфікаційної роботи було вирішено наукове завдання, спрямоване на визначення тенденцій подолання гендерної нерівності у сфері вищої освіти в Україні.

Також було узагальнено тематику гендерних досліджень в сучасній науці та тенденції її розвитку. Встановлено, що найголовнішим методологічним принципом у сучасній гендерній освіті має стати відмова від «гендерно нейтральної» методології, відстоювання гендерно чутливої термінології в наукових дослідженнях, обґрунтування актуальності та популяризація гендерної проблематики та її вихід за стіни наукових лабораторій.

Визначено, що важливим шляхом подолання гендерної асиметрії є системна правова корекція соціально-правового статусу жінки та чоловіка. Її реалізація повинна стати одним з пріоритетних напрямів державної політики та завдань громадсько-політичної сфери. Проте неможливо досягти гендерної рівності винятково шляхом надання жінці рівних із чоловіком прав.

Виявлено, що в українській вищій освіті одночасно існують різні теоретичні концепції, так чи інакше заангажовані до висвітлення місця жінок і чоловіків у вищій освіті та їхніх суспільних ролей. Цей фактор, а також міждисциплінарний характер гендерних досліджень загострює потребу в узагальненні гендерних знань та розвитку гендерної теорії. Чільне місце у цьому процесі повинна зайняти наукова діяльність закладів вищої освіти.

В процесі дослідження у відповідності до теми дослідження було уточнено поняття «гендерна нерівність», «освітня нерівність», «гендерна нерівність у вищій освіті», «гендерна освіта», «гендерні дослідження вищої освіти».

В процесі роботи проведено власне аналітичне дослідження, за результатами якого виявлено, що гендерна нерівність вищої освіти проявляється у її науковому та кадровому забезпеченні. Проявами цієї

нерівності є чоловіче домінування серед кандидатів і докторів наук (значно вищого в точних і технічних науках), а також низький рівень осіб жіночої статі у посадовій ієрархії наукових та освітніх установ.

Виявлено, що загальна фемінізація вищої освіти та науки не вирішує проблему подолання дискримінації жінок в цих сферах діяльності.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити наступні тенденції щодо гендерної нерівності студентів: існує загальна кількісна перевага чоловіків у загальному контингенті осіб, що вступають до навчальних закладів вищої освіти та закінчують їх; жінки схильні обирати гуманітарні спеціальності, а чоловіки – технічні та комп'ютерні науки. Виявлено вплив гендеру на мотиваційну структуру особистості, що проявляється відмінностях у чоловіків та жінок як мотивів вступу до ЗВО, так і мотивів навчання.

Подолання нерівностей у вищій освіті, оптимізація гендерованого виховання та освіти у закладах вищої освіти мають значний соціально-культурний потенціал, спроможні зробити суттєвий внесок у подолання несправедливості та асиметрії у розподілі гендерних ролей та нерівнозначності їх розподілу між гендерами. Тільки за цих умов рух до рівних прав, рівних можливостей в українському суспільстві може досягти високих результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України [Електронний ресурс]: звіт / наук. кер. проекту Е. М. Лібанова. - К., 2012. - 212 с. - Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/2013_ua_womens%20participation.pdf.
2. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001
3. Ванина О.Н. Методы исследования стереотипа . // Вестник Самарского Государственного Университета, <http://ssu.samara.ru/~vestnik/est/>, 1997, № 1 [Електронний ресурс]
4. Впровадження гендерних підходів у діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій. - Чернігів: 2007.
5. Гендерная статистика и политика в интересах равенства женщин и мужчин в странах содружества независимых государств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/abyr/Downloads/Gender%20Statistics%20and%20Policy%20%20CISSTAT%20\(1\)%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/abyr/Downloads/Gender%20Statistics%20and%20Policy%20%20CISSTAT%20(1)%20(5).pdf)
6. Гендерна рівність у науці буде досягнута через 200 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/news/genderna_rivnist_u_nauci_bude_dosyagnuta_cherez_200_rokiv
7. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/abyr/Downloads/Gender-FINAL-S%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/abyr/Downloads/Gender-FINAL-S%20(1).pdf)
8. Головащенко І.О. Гендерний підхід в системі освіти: Узгодження національного досвіду з міжнародними стандартами. - Режим доступу до документу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/txt/06giozms.pdf>
9. Гусєв В. О. Сталий розвиток / В. О. Гусєв, О. О. Мужилко // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]; Національна академія державного управління при Президентові України. - К.: НАДУ, 2011. - Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. кол.: В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) [та ін.], 2011. - С. 599-601.
10. Здравомислова Е.А., Темкина А.А. Социальная конструкция гендера и гендерная система в России//Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям «ВАЛДАЙ - 96». М.: МЦГИ, 1997 // <http://www.a-z.ru/women/texts/zdravr.htm> [Електронний ресурс]

11. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период (сборник научных статей). СПб, 1996 С. 3-96.
12. Индекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України). - Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>.
13. Клецин, Александр. Дилеммы гендерной социологии // Гендерные исследования: Феминистская методология в социальных науках. - Харьков: ХЦГИ, 1998
14. Климентович О. Дослідження мотивації вибору професії серед студентів факультету практична психологія крізь призму статевої ролі та приналежності
15. Когут І. (графіки П. Власенко) Чим відрізняються жінки і чоловіки: про гендерну (не)рівність у вищій освіті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/discrimination>
16. Комплексный подход к проблеме равенства женщин и мужчин. Концептуальные рамки, методология и ознакомление с "позитивным опытом". Заключительный доклад о деятельности Группы специалистов по вопросу о комплексном подходе к проблеме равенства женщин и мужчин (EG-S-MS). - Страсбург, май 1998 г.
17. Коновалов С.А., Топаева М.Т. История гендерного неравенства / Учебно-методический комплект по курсу "Введение в теорию гендера". Вып.Ш. - Алматы: Акыл кітабы, 1999
18. Марценюк Т. Українська політика - іменник нежіночого роду? [Електронний ресурс] / Т. Марценюк // Критика. - 2012. - № 7-8 (липень-серпень) - С. 8-12. - Режим доступу: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/2017/1/Martseniuk_Ukrainska%20polityka.pdf.
19. Матвієнко О. В. // Парламентські слухання «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи», 21 листопада 2006 року // www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl2111206.htm
20. Михненко А. М. Концепція сталого розвитку / А. М. Михненко, В. І. Козак // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]; Національна академія державного управління при Президентові України. - К.: НАДУ, 2011. - Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. кол.: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) [та ін.]. - 2011. - С. 319-323.

21. Ньюман Л. Значение методологии: три основных подхода /Пер.Т. А. Клименковой. //Социологические исследования. -1998. - N 3. - С. 122 - 134 <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/06/11/0000212840/016.NEWMAN.pdf> [Електронний ресурс]
- 22.Оксамитна С. М., Хоменко Л. В.освітня нерівність в українському суспільстві: соціальні детермінанти освітніх переходівУДК 316.74:378.4](477)“19-20”
- 23.Оніщенко Н. М., Матвієнко О. В. Теоретико-методологічні засади реалізації принципу гендерної рівності в Україні // Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України. Матеріали «круглого столу». 25 травня 2006 р., м. Київ. – Х.: Ксилон, 2007
- 24.Основи теорії гендеру: Навч. посіб. – К.: К.І.С., 2004. – С. 141–145
- 25.Павловська В. Впровадження теорії гендерної відмінності в освіту Польщі. Режим доступу до документу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/26270/1/Pavlovska.pdf>
- 26.Пиркало С. Чому українкам краще, ніж італійкам [Електронний ресурс] / С. Пиркало // Українська правда. - 2010. - 19 жовт. - Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/bbc/2010/10/19/5492410/>.
- 27.Плахотнік О. Освіта у гендерному вимірі: західний досвід та українські реалії / О. Плахотнік // Гендерний журнал «Я». – 2009. – № 1. – С. 25-29.
- 28.Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Текст]: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - N 52. - Ст. 561.
- 29.Проект «Гармонія» - формування сучасного світогляду в жінок щодо необхідності гендерних перетворень в Україні. - Чернігів; 2006.
- 30.Публічна влада Польщі: забезпечення гендерної рівності. Режим доступу до документу: http://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18645/
- 31.Рингач Н. О. Погляд на проблему передчасної смертності населення України крізь призму національної безпеки / Н. О. Рингач // Стратегічні пріоритети. - 2008. - № 1 (6). - С. 102-111.
- 32.Ритцер Дж. Современные социологические теории. - СПб., 2002.
- 33.Руднева О. Гендерна рівність як принцип законодавства України // Право України. – 2002. – № 4.

34. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія / Л.О. Смоляр – Одеса: Астропринт, 1998. – 279 с.
35. Україна. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів XXIII спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті двадцятої річниці IV Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р. (квітень 2014) [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України, за сприяння Програми «ООН Жінки» в Україні та Представництва Фонду Фрідріха Берта. - К., 2014. - Режим доступу: mlsp.kmu.gov.ua/document/161464/t.doc.
36. Усачева Н. Теория и методология современных гендерных исследований// GROSSVITA №3//<http://giacgender.narod.ru/n3content.htm> [Електронний ресурс]
37. Царенко І.О. Гендерна політика у сфері вищої освіти: проблеми нерівності та шляхи їх вирішення
38. Шарко А. Впровадження гендерної освіти в університетах Німеччини як вимога Болонського процесу. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppsv/2010_2/files/245-249.pdf
39. Ягремцева А.О. Гендерний підхід в освітньому процесі: порівняльний аналіз українського та німецького досвіду. Режим доступу до документу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2009_5/files/ped_905_97.pdf
40. Morley L. Sex, Grades and Silence: the impact of Feminist Research on Higher Education Globally / L. Morley // Conference Guide “Gender and Democracy: Gender research in Times of change”. – Gender and Education Interim Conference, 11-13 April, 2012. – P. 14-15
41. Nobel scientist Tim Hunt: female scientists cause trouble for men in labs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Nobel scientist Tim Hunt: female scientists cause trouble for men in labs
42. Robin McKinley. Gender Analysis of Policy (Draft), Ministry of Women's Affairs, New Zealand, 1993.

Додаток А

Таблиця 3

Індекси гендерного паритету в системі освіти

Індекси гендерного паритету в системі освіти ¹⁾ , 2014 год					
	Соотношение численности воспитанников и учащихся по полу:				
	дошкольные учреждения	дневные общеобразовательные учреждения	средние профессиональные учебные учреждения	высшие учебные учреждения	
Азербайджан	0,87	0,85	2,07	0,94	
Армения	0,95	0,91	1,20	1,19	
Беларусь	0,91	0,98	1,01	1,34	
Казахстан	0,99	0,97	0,93	1,33	
Кыргызстан	0,96	0,97	1,30	1,21	
Молдова	0,93	0,98	1,12	1,35	
Россия	0,93	0,94	0,98	1,17	
Таджикистан	0,84	0,91	1,60	0,46	
Узбекистан	0,94	0,94	0,96	0,60	
Украина	0,92	0,95	1,35	1,05	

1) В соответствии с определением ЮНЕСКО соотношение мужчин и женщин, равное 1, означает равенство полов; от 0 до 1 соответствует преобладанию мужчин; больше 1 - преобладанию женщин.

Дані із матеріалів Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2013 р

Додаток Б

Таблиця 4

Рівень зайнятості та рівень безробіття серед жінок та чоловіків

Уровень занятости и уровень безработицы (2014, по данным обследований рабочей силы)					
		Уровень занятости		Уровень безработицы	
		15-64	15-29	15-64	15-29
Азербайджан	Мужчины	73	50	4,0	7,9
	Женщины	69	45	5,9	11,8
Армения	мужчины	63	45	16,3	24,4
	женщины	46	26	20,1	35,7
Беларусь ¹	мужчины	71	60	7,5	10,4
	женщины	66	52	4,6	8,8
Казахстан	мужчины	79	66	4,3	4,2
	женщины	69	58	5,9	5,6
Кыргызстан	мужчины	73	60	7,1	9,4
	женщины	49	36	9,6	14,6
Молдова	мужчины	45	30	4,7	7,3
	женщины	43	24	3,1	7,1
Россия	мужчины	74	59	5,5	8,6
	женщины	65	48	4,8	9,0
Таджикистан ¹	мужчины	59	43	12,4	17,4
	женщины	35	28	10,6	12,9
Украина	мужчины	64	53	10,9	16,9
	женщины	55	41	7,6	14,7

¹ 2009, Беларусь - по данным переписи населения.

Дані із матеріалів Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2013 р

Додаток В

Таблиця 5

Кількість докторантів-жінок на 1 січня 2020 року
за віком та регіонами¹

(осіб)

	Усього	Із них у віці							
		26-29 років	30-34 роки	35-39 років	40-44 роки	45-49 років	50-54 роки	55-59 років	60 років і старші
Україна	649	14	122	181	164	98	32	23	15
Вінницька	9	-	4	1	2	2	-	-	-
Волинська	9	2	5	-	-	1	1	-	-
Дніпропетровська	18	-	3	5	5	2	-	2	1
Донецька	9	1	2	2	1	1	2	-	-
Житомирська	14	-	3	5	5	1	-	-	-
Закарпатська	9	-	1	5	3	-	-	-	-
Запорізька	16	-	3	3	7	2	-	-	1
Івано-Франківська	20	1	7	4	2	5	-	1	-
Київська	13	1	1	7	2	1	-	1	-
Кіровоградська	7	-	3	2	1	1	-	-	-
Луганська	13	-	2	3	3	3	-	1	1
Львівська	46	1	5	10	11	11	3	3	2
Миколаївська	8	-	1	2	4	-	1	-	-
Одеська	34	-	4	14	8	5	3	-	-
Полтавська	13	-	3	2	6	1	1	-	-
Рівненська	6	-	-	2	3	-	1	-	-
Сумська	15	1	3	4	4	-	2	1	-
Тернопільська	18	-	3	4	5	4	1	1	-
Харківська	68	2	11	26	15	7	3	2	2
Херсонська	10	-	-	5	3	1	1	-	-
Хмельницька	14	-	3	5	3	2	1	-	-
Черкаська	13	-	4	4	1	3	1	-	-
Чернівецька	3	-	1	1	-	1	-	-	-
Чернігівська	14	-	2	3	4	2	1	1	1
м. Київ	250	5	48	62	66	42	10	10	7

Додаток Г

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Дані дослідження МОН України за 2020 рік

ТАБЛИЦЯ 6

Кількість аспірантів-жінок та докторантів-жінок, які закінчили аспірантуру/докторантуру у 2019 році за регіонами¹

	Кількість аспірантів - жінок, які закінчили аспірантуру				Кількість докторантів - жінок, які закінчили докторантуру			
	усього, осіб	у % до кількості осіб, які закінчили аспірантуру	у тому числі закінчили аспірантуру в		усього, осіб	у % до кількості осіб, які закінчили докторантуру	у тому числі закінчили докторантуру в	
			НУ	ЗВО			НУ	ЗВО
Україна	1 556	53,4	177	1 379	286	56,0	35	251
Вінницька	34	60,7	3	31	4	66,7	-	4
Волинська	20	71,4	-	20	4	100,0	-	4
Дніпропетровська	52	46,4	7	45	9	37,5	-	9
Донецька	27	56,3	1	26	3	37,5	-	3
Житомирська	22	88,0	-	22	6	75,0	-	6
Закарпатська	28	56,0	-	28	2	40,0	-	2
Запорізька	87	58,8	2	85	12	52,2	-	12
Івано-Франківська	50	70,4	-	50	13	81,3	-	13
Київська	26	50,0	7	19	4	36,4	1	3
Кіровоградська	3	33,3	-	3	2	66,7	-	2
Луганська	18	50,0	-	18	3	50,0	-	3
Львівська	138	56,8	13	125	21	48,8	3	18
Миколаївська	9	60,0	-	9	2	33,3	-	2
Одеська	117	58,5	7	110	16	59,3	-	16
Полтавська	19	38,8	-	19	6	85,7	-	6
Рівненська	28	50,9	-	28	2	66,7	-	2
Сумська	39	52,7	-	39	4	36,4	-	4
Тернопільська	17	47,2	-	17	6	50,0	-	6
Харківська	191	58,4	27	164	30	49,2	2	28
Херсонська	29	59,2	3	26	4	44,4	-	4

Хмельницька	29	48,3	-	29	4	36,4	-	4
Черкаська	18	54,5	-	18	7	63,6	-	7
Чернівецька	13	86,7	-	13	2	40,0	-	2
Чернігівська	15	45,5	-	15	2	33,3	-	2
м. Київ	527	48,4	107	420	118	63,8	29	89

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Дані дослідження МОН України за 2020 рік